

JOURNAAL VAN EENE DUITSCHRE REIS

**Verslag van een reis langs de Rijn
van de familie Mollerus en
J.G.J. baron van Ittersum
door juffrouw Braber
1838**

M.L. Hansen (ed.)

JOURNAAL VAN EENE DUITSCHE REIS

**Verslag van een reis langs de Rijn
van de familie Mollerus en J.G.J. baron van Ittersum
door juffrouw Braber
1838**

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Kaart	8
Het reisverslag	9
Index	26

Inleiding

In de zomer van 1838 ondernam Johannes Gerardus Julius (Jan) baron van Ittersum (1810-1855) een reisje naar de Rijn. Hij diende de familie Mollerus tot reisgids wat hem gemakkelijk afging want hij had in Neuwied op een internaat van de Hernhutters gezeten en kende de omgeving daar heel goed. Drie jaar eerder, in 1835, had hij met zijn eigen familie een reis langs de Rijn gemaakt, tot aan de watervallen van Schaffhausen. Nagenoeg dezelfde route volgde hij in 1838 met de familie Mollerus. De familie Mollerus was geparenteerd aan de Van Ittersums door het huwelijk van Henry van Ittersum (een broer van Jan) met Johanna Henriëtta Mellina Mollerus, dochter van Cornelis Adriaan Mollerus en Johanna Geertruida Juliana van der Merwede.

Het reisgezelschap bestond naast Jan van Ittersum uit mevrouw Mollerus-van der Merwede en haar kinderen Cateau, Christina (Chrisje), Wilhelmina, Philippine (Pine), Juliette en de jonge Kees. Juffrouw Braber – waarschijnlijk de gezelschapsdame van mevrouw Mollerus – schreef het verslag. Helaas hield zij er halverwege mee op, de resterende pagina's van het boekje bleven leeg.

Op de schrijfwijze van de juffrouw valt wel het een en ander aan te merken. De spatiëring is slordig, het gebruik van leestekens spaarzaam, er zijn vele verschrijvingen en overgeslagen letters of de letters staan in een verkeerde volgorde. Inhoudelijk is het een levendig verslag met aandacht voor natuur en cultuur, voor reisperikelen en plaatselijke bijzonderheden.

Het kleine boekje, met een harde kaft en zonder paginering, bevindt zich in het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle, in het Familiearchief Van Ittersum, inventaris nummer 273.

Voor de transcriptie golden de volgende regels:

- De spelling, interpunctie etc. zijn waar het voor de leesbaarheid wenselijk was aangepast.
- De door de editeur toegevoegde paginanummering staat tussen [vierkante haken].
- De onderstrepingen zijn gecursiveerd.
- Onleesbare teksten zijn vermeld als < -- > en slechtleesbare teksten staan eveneens tussen <punthaken>.
- De namen van personen zijn zoveel mogelijk in nationale en internationale biografieën opgespoord. Maar niet altijd bleek dat mogelijk, zodat daar toelichting ontbreekt.
- Voor de annotaties is gebruik gemaakt van algemene naslagwerken en reisgidsen die niet nader worden vermeld.

Kaart

Het reisverslag

Journaal van
eene Duitsche reis gedaan
in July en Augustus 1838
door de famiële - Mollerus
Mej^w Braber, en de Baron
J:G:J: van Ittersum

[Pagina 2 is blanco.]

[3] Journaal

Den eerste Julij 1838 zijnde eene Zondag vertrokken wy des nademiddag ten 5 uren van de Steeg (na bij Arnhem) naar Nijmegen; te Lent waar wij meende te logeren was geen plaats, wij stapte echter daar uit ons reittuig. maar niet zonder toeschouwers, wijl uithoofde van de Zondag er muziek voor het logement was, en al de beau monde van de over zijde zich nu daar verzameld hadt: onze personen en goederen nu ontpakt zijnde ontmoete wy op onze wandeling naar de Gierbruch onze tocht genoot den H^t van Ittersum, welke van Utrecht komende zich te Nymegen by ons zoude voegen: deze hadt nu [4] reeds voor zich logement besteld in de Zalm eve binne de poort, wij besloten voor die eene nacht onze intrek daar nu ook te neemen, en waren daar redelijk goed: van 8 tot 9 uren deden wy eene wandeling door de stadt en langs de rivier de zagen alzoo het gezelschap van de over zijde succesivelijk huiswaarts keeren: daar wy de volgende morgen reeds ten 6 uren per stoom boot zoude vertrekken begaven wy ons vroeg tijdig te bed na eerst wat gesoupeerd te hebben -

2 Julij begaven wy ons circa 6 uren des s'morgens naar de stoom boot. verscheidene reisigers volgde ons voorbeeld, zoo dat ons gezelschap noch al talrijk wierd: echter geen bekende als de H^t Superville uit Zeeland, daar de tocht tot Keulen voor het uitzicht weinig [5] belangreiks op leverd brachten wy 28 uren vrijverveelend door, voor f l.- per hoofd wierdt het de dames toegestaan de nacht in het pavillioen door te brengen. buiten ons maakte hier van gebruik eene Engelsche dame met hare kamenier, en noch twee duitche dames, wy vleide ons zoo goed mogelijk op de bank en sliepen alzoo reedelijk, om vier uren ging ik even overeind zitten om de zon te zien opgaan. te Wezel werden onze passen nagezien en de goederen gevisiteerd. wy liepen hiervan gelukkig vrij

3 July des s'morgens ten 10 uren stapte wy te Keulen aan wal, en logeerde in het Hôtel de Cologne van achter uitzijnde op de rivier waar onze zitkamer en de slaapkamer van mevrouw M[ollerus] gesitueerd waren: wy waren daar zeer naar <genoegen> [6] na ons wat verfrist en verkleet te hebben gingen wy te 1 uren plaats nemen aan de table d'Hôte. eenigte Heeren volgde ons voorbeeld. daar wij geen tijdt te verliezen hadden gingen wy dadelijk na het eeten en route en begaven ons naar den dom: Cateau, Christine; van I[ttersum], Pine en ik beklommen den Tooren, de twee eerst <genoemde> kregen wy met groote moeite mede en het overige gezelschap bleef ons in de kerk wachten. Kees ging ook met ons, boven gekomen hadden wy een heerlijk uitzicht over de stadt en omtrek, en vonden 70 werklieden werkzaam ter voltooying¹ en herstelling van dit uitstekend schoone gebouw, het oude plan of teekening in alles volgende. het inwendige van deze kerk is niet minder fraai, ook bevat [7] dezelve veele kostbaarheden; 64 pilaren ondersteunen dit gebouw. indien men de halve en die van de voorgevel mede teld zijn er meer dan 100; van binnen is deze kerk echter ook noch gansch niet voltooid, in het jaar 1248 is de grondslag daar van gelegd, een uitgebreid verslag vind men hier van in de Manuel des voyageur revue et mis en ordre par Richard bladz: 19. - Het gedenkstuk van de drie koningen zijnde Gaspard, Melchior, en Balthasar, vind men in eene cappel achter het hoofd altaar, dit is buitengewoon kosbaar.² om dit te zien moet men alleen 2 prussische daalders betalen, in de sacristie

1 De Dom van Keulen werd in 1880 voltooid.

2 Het gebeente van de drie koningen ligt sinds 1164 in Keulen. De gouden reliekkast in de vorm van een basilica is waarschijnlijk tussen 1190 en 1200 gemaakt en is versierd met gegraveerde antieke stenen.

zagen wij noch verschillende kosbaarheden. Van daar gingen wy naar de kerk der Heilige Ursula deze is merkwaardig door de legende dezer Heilige en de Elf duizend maagden³, met [8] welke beenderen de muren dezer kerk zijn opgevuld, in de zoogenaamde goude kamer vind men veele reliquien van martelaren, bij de uitleg van dit alles konden wy onze lust tot lachchen bijna niet bedwingen. de kerk der Jesuiten hadt niets buitengewoons echter de bontheid in kouleuren van alle de versierselijcn was zeer in het ooglopende. Het stadt huis is zeer oud en bevatte eene zaal met een behangsel uit de Gobelins⁴, waar van de couleuren noch al wel gespaard waren gebleven. wy bezochten nu noch eene tentoonstelling van voorwerpen van s'lands industrie welke zeer besienwaardig was. Om nu wat uitterusten, wandelde wy naar Deutz aan de overzijde der rivier [9] gelegen en welke stadt met Keulen door eene schip brug vereenigd is. gebruikte op het terras voor het Hotel Belle Vue aan de Rhijn gelegen een glaasje delicioese kruidenwijn, het welk de Duitschers mei drank noemen. Daar na wandelde wy te vergeefs naar het andere einde van Keulen (het welk geen kleine wandeling is) om de Kroon Prins van Pruissen⁵ te zien aankomen; de groote foule van nieuwsgierige maakte ons dit zoo moeyelijk dat wy onverigter zaken moesten terug keeren, duchtig moei keerde wy naar ons logement terug: aldaar uit de raam ziende zagen wij langs de rivier eenige galij slaven voor by gaan. Zy hield ons hunne mutsen toe om eene kleinigheid te verzoeken, wy durfen dit echter niet geven. Den H^r v[an] I[ttersum] hadt [10] nu twee reituijgen voor ons aangenomen om de volgende morgen onze reis verder voor te zetten. Wy soupeerde à la carte: benede in de zaal en verlangde allen daar na zeer naar ons bed, aan zulke vermoeyenis noch niet gewoon zijnde.

4 July Ten half acht uren schikte wy ons in de twee zeer nette caleches, en namen onze roete over Bruhl naar Bonn. Zulks was niet de gewoone weg, echter niet minder mooi, en kwamen daar door in de gelegenheid het kasteel⁶ van eerst genoemde plaats te bezichtigen, het geen zeer groot en prachtig is. de stichter van dit gebouw was Clemens - August, Hertog van Beyerens⁷ broeder van Keizer Karel⁸, wiens portretten als ook die zijner vrouw⁹ en van Maria Theresia¹⁰ aldaar noch tegenwoordig [11] zijn: 36 jaren zijn er tot de voltooyng van dit Kasteel besteed, en heeft thans ruim 100 jaren gestaan, het schilder werk, stukkadoorsel en vergulsels is noch in de beste staat, niet tegen staande het Huis veele jaren onbewoond is, bevat 128 kamers veele met ingelegde vloeren, eenige zijn in plaats van behangen, geheel bemetseld met wit en Blauwe tegels: de millioneer kunst¹¹ schijnt in vroegere euwen reeds bekend te zijn geweest, daar het behangsel een dier kamers geheel op die wijze vervaardigd is. de schilder stukken welke men overal daar in aantreft zijn van de beste meesters. in allen deelen dr[a]agt dit gebouw alle kenteekenen van rijkdom en pracht. Thans behoord het aan het domein en is bekend onder de naam van Augustenburg. hare ligging is schilderachtig en is omring van een uitgestrekt en schoon parck: wij meende [12] door het parck onze roete te vervolgen, deze weg was nu zeer zanderig, en de onder aan de reituijgen hangende manden bellette <ons> om die weg te passeren, de Koetsiers sloegen nu eene anderen weg in welke nu en dan zeer hobbelig was en niet zonder gaten. een maal zelfs moesten <we> uit dien hoofde uit onze reituijgen, de omtrek was mooi schoon wy eenigsins [uitzicht] misten wyl de lucht niet helder was; al spoedig kregen wy de Kruisberg als ook het Zeven gebergte in het oog waar over wij (die noch nimmer zulk eene natuur gezien hadden) zeer opgetogen waren. Ruim half een uren stapte wy te Bonn aan het Hôtel die Stern af dineerde om 1 uren aan de Table d'hôte, waar buiten ons het gezelschap grooten deels uit officieren en [13] studenten

3 Volgens een sage werd de heilige Ursula, dochter van de Engelse koning, op de terugreis uit Rome met haar 11.000 of 11 maagden door de Hunnen gedood.

4 De Gobelins, koninklijk atelier te Parijs waar waar uitsluitend in opdracht van de Franse koningen werd gewerkt.

5 Prins Frederik Willem van Hohenzollern (1795-1861) werd in 1840 Frederik Willem IV, koning van Pruisen.

6 Het rococo-paleis Augustenburg.

7 Clemens August hertog van Beieren (1700-1761). Keurvorst van Keulen.

8 Karel VII Albert van Wittelsbach (1697-1745). Duits keizer.

9 Maria Amalia van Habsburg (1701-1756), dochter van Duits keizer Jozef I.

10 Maria Theresia (1717-1780). Keizerin van Oostenrijk.

11 Wandbedekkende witte tegeltjes, beschilderd met bloemen en decoratieve motieven in blauw.

bestond: vervolgens gingen wy nu de cathedrale bezichtigen, deze is gesticht door de Keizerin H      ¹² een bronze stand beeld haar voorstellende prijkt midden in die kerk -

wy wandelde nu verder door eene zeer breede en dubbelde laan van zeer hooge Kastangne boomen naar het slot¹³ het welk thans ten dienste van het Accademie is gesteld en het Cabinet van Naturalien vervat, de slot tuin is in eene planten tuin herschapen. onze weg liep nu door Poppelsdorf naar de Kruisberg waarop eene kappel waar in zich eene kosbare marmere <trap> bevind¹⁴, welke volgens de geschiedenis door de Heiland zoude zy[n] opgegaan en met zijn bloed zoude zijn besproeid geworden deze trap mag nu niet dan op de knie  en begaan worden, veele bede[14]vaardgangers <komen> nu der waarts: onder deze kappel bevind zich eene kelder welke de eigenschap heeft dat de leiken daar in niet vergaan van vier honderd jaren herwaards werden er in gevonden.

daar de warmte in het klimmen ons vermoeid hadden zetten wy ons allen op het gras neder kochten van eene vrouw welke met kressen plukken bezig was, wat kressen om ons wat te verfrischen en keerde toen langs de zelfde weg terug. te Poppelsdorf trokken de meenigte mooie en teffens arme kinderen onze aandacht. aan ons logement terug gekeerd begaven wy ons al spoedig te rusten.

5 Julij tegen elf uren smorgens was nu ons vertrek van daar bepaald; wy bezochte nu eerst [15] noch de *Alte Zoll* eene wandeling aan de revier van waar men over de zelve een heerlijk uitzicht heeft; maakte noch eenige empletten¹⁵, h[i]elde ons eenige oogenblik voor het gebouw bewoond door twee jonge Prinsen van Coburg op om deze te zien uit reide; en verlieten toen deze zeer aangename stadt, ook zeer tevreden over ons logement. Wy reede nu niet de schossé, maar een binne weg langs het voorgebergte naar de Godesberg deze roete voldeed ons zeer. Ruim twaalf uren arriveerde wy aan het Hôtel Belle vue gingen ons nu dadelijk wat verkleeden om behoorlijk aan tafel te kunnen komen. wij dineerde in eene zeer mooie zaal, ons din  e was ook vrei goed. Om 5 uren bestege wy allen Ezels behalven v[an] I[ttersum.] het <had> echter geen geringen moeite eer wy [16] allen goed gezeten waren Mev[rouw] voor al was vreeslijk bang; wy bezochte nu eerst den Draitsch Bron, lieten ons daar elk een glas Bron water geven, en reede verder naar de ruine van de Godesberg. beklommen de oude Toorn van waar wy een schilder achtig uitzicht hadden, daar was echter weder te veel nevel om Keulen goed te kunnen onderscheiden. te voet gingen wy nu de Berg weder af bleven even stil staan by eene graf tombe bevattende de beide ouder[s] van een jong mensch uit Keulen die tombe was nu op de vier hoeken versierd met bouquetten van levende bloemen welke iederen dag verfrist werden Onder aan den berg bestegen wy nu weder onze Fritsjes en Hansjes en deeden eene zeer mooye [17] tour naar het gewezen Klooster-Marien Forst deze was nu in eene Bourderei herschapen, wy verzochten aldaar wat melk, waar voor wy echter niets mogten betalen, de eigenaar was by uitstek vriendelijk, van daar onder vonden wy nu op onze weg eene kleine hinderlaag door het bouwen van een huis ontstaan, wij moeten alzo over eene zeer breede gruppel, deze sprong met onze moedige beesjes was aller kluchtigs, eenigen van ons gezelschap durfden die sprong niet wagen en stegen alzo af: Langs den Mossenberg keerde wij naar ons Hôtel terug. op eene kleine afstand van hetzelfde moesten wy nu draven, en dit voltooide de klugt. het overige van den avond zaten wij op het terras, onder het gebruiken van een gla[a]sje kruidenwijn.

6 Jully ruim 6 uren arriveerde [18] het gezelschap den een na den andere aan het dejeuné. Juliette met een dik oog veroorzaak[t] door ongedierte. Zij en Pine hebben op onze reis daar t'meerst hinder van gehad. om half 7 uren verlieten wy nu deze plaats; reeden tot aan de rivier tegen over Königswinter, voeren naar genoemde plaats bekwamen aldaar de noodige Ezels om den Dragenfels te beklimmen; (Cateau, Pine en v[an] I[ttersum] verkozen echter dit te voet te doen) het koste dit maal veel moeite eer Mev[rouw] goed gezeten was; aan het monument gekomen, stuurde wy de Ezels

12 Volgens een legende zou de kruisbasiliek in opdracht van keizerin Helena, moeder van Constantijn de Grote, circa 310 zijn gebouwd.

13 Het lustslot Poppelsdorf, ook Clemensruhe genoemd, werd gebouwd door keurvorst Clemens August.

14 De Heilige trap ligt in een eenvoudig maar rijk versierd gebouw en bestaat uit drie evenwijdig lopende trappen van Italiaans marmer.

15 Empletten; inkopen.

weder weg, en klommen te voet naar de ruine deze is van weinig beteekenis meer maar het uitzicht was verrukkende het eiland Nonnenwerd midden in de Rhijn gelegen [19] deed zich nu uitterst schilderachtig voor, ook een groot aantal steden en dorpen aan de rivier gelegen. Op de plaats waar het monument is opgericht ter gedachtenis van eenige brave Duitschers welke in 1814 het leven verloren ter bevreiding van hun Vaderland¹⁶. by eene overtocht van de Rhijn is eene kleine doch nette herberg alwaar wy ontbijt bestelde en ons voor het zelve in eene berseau neder zette: vervolgens daalde wy nu te voet van de tegenovergestelde kant als wij gekomen waren den Dragenfels weder af. deze weg was meest al vreeslijk steil; hier en daar vonden wij eenige wilde aarbeijen welke zeer geurig waren; geheel en <Joie> aan den oever gekomen stapte wy weder in ons schaisse, en voeren naar Nonnenwerd (deze overtocht koste my eene ver[20]koudheid) al snizende stapte ik aan wal; voor het gewezen Klooster dat nu in Hôtel is herschapen dronken wy wat Rhijn wijn en water: door liepen dat gebouw en de kerk t'geen echter niets merkwaardigs behelsd. na noch eerst drie stoom boten te hebben zien passeren; staken wy de Rhijn weder over naar Rolands Eck alwaar onze reituegen ons wachten; in het logement aldaar bragt men ons op eene kamer, waar men ons door ruiten van gekleurd glas zynde rood, geel, blauw enz den omtrek deed zien, het welk een zeer zonderling effect deed. de ruine van Rolands Eck hadden wy nu juist boven ons. Onze weg begon nu meer en meer schoon en trots te worden en reeden nu tot aan de voet [21] van de rots waar op het Kasteel¹⁷ van den H^t Holweg Betman, is gelegen, t'welk eenige jaren geleden geheel in oude bouw order is op gebouwd geworden. Uithoofde van de vreeslijke warmte zagen wy tegen deze klim vreeslijk op. ook hadt de daling van den Dragenfels ons veel vermoeid. Wy sloegen nu het voet pad in, waar wy telkens rustplaatsen vonden, en boven gekomen zijnde werd onze moeite reikelijk beloond; moeite noch kosten is aan dit gebouw gespaard en van alle kanten heeft men er een heerlijk uitzicht: wij beklommen de Toorn, zagen de kappel, eene noch niet geheel voltooide eetzaal, en noch twee andere vertrekken niet tegen staande mev[rouw] Holweg met hare kinderen op het Kasteel waren; in een dier kamers hing een zeer fraai schilderstuk, voor[22]stellende Hendrik IV <boetendoende> en verscheinende voor de Paus¹⁸; het andere vertrek was in de ronte versierd, met kleine pleister beelden op aan den muur uitstekende voetstukken, deze beeldjes stelde de Christus en zijne twaalf Apostelen voor; nu bezagen wy de tuin waar in men op de beelderigste gezichtpunten zeer aangename zitplaatsen vervaardigt hadt: wy daalde nu langs een aangenaam voet padt de rots weder af en wandelde verder naar Bröhl, alwaar men ons ham, brood, salade, en pannenkoeken lieten gereed maken, aldaar was men juist bezig met schepen te laden met was steen¹⁹ bestemd naar Holland. deze steen is in die omstrek[en] zeer abundant; tusschen Rolands Eck en Neuwied [23] reeden wy door Oberwinter <dit²⁰ pollin>, Arisberg, Remagen, Sinzig, Breisig, Bröhl, en A[n]dernach, ruim acht uren voeren wy met de gierpont de Rhijn over naar Neuwied, en namen onze intrek im Gasth^{öf} der Brüder <-- >²¹; onze ontvangst was buite gewoon vriendelijk, de bekend[heid] van v[an] I[ttersum] was hier van grootendeels oorzaak: wy soupeerde zoo spoedig mogelijk en begaven ons dood moede te <bed>, de groote zorg voor mev[rouw] M[ollerus] was oorzaak wy niet allen zonder dichte stanzas²² of glas gordijnen sliepen, de eerste hadden wy door de groote spoed oopen gelaten, en de laasten ontbraken er, onze schynsels hadden reeds nieuwsgierigen onder de ramen gelokt.

7 Jullij reeden wy des morgens ten 9 uren naar *Monrepos* zomer verblyf van de Prins van Neuwied. de route derwaards was nu en dan [24] vreeslijk steil, en reeden wy dwars door twee beeken, op de plaats zelve namen wy onze intrek in een gebouw na by het slot, door een opper jager of wel rentmeester bewoond. een zeer hupsch mensch, wel[ke] ook later met ons is rondgewandeld: de koude

16 De Duitse landen vochten zich vrij van de Franse overheersing.

17 Kasteel Rolandseck.

18 Duits keizer Hendrik IV (1050-1106) deed in Canossa een knieval voor paus Gregorius VII die daarop niet anders kon dan de ban op te heffen die hij over de keizer had uitgesproken.

19 wassteen: tuf- of trassteen

20 dit: bijgenaamd.

21 Hôtel des frères Moraves. De stroming van de Hernhutters begon in een Moravische vluchtelingenkolonie.

22 Stanzas. Stores; jalouziën.

keuken en eene knecht uit het logement hadden wy mede genomen. daar J[an] v[an] IJttersum] by de regerende Prins²³ zeer goed bekend was liet hij zich by hem aandiene, wierd ontvangen, maar bekwamen wy allen daar door eene invitatie om te komen dieneeren tgeen echter beleefdelyk werd van de hand gewezen, uithoofde wij geen van allen duitsch spraken, en veele het Fransch niet zoo geheel machtig waren: wij vergenoegde ons nu met ons soober dinéetje en deede [25] vervolgens eene zeer mooie en uitgestrekte wandeling door hoog opgaande Bosschen, 7 uren omtrek was voor de hertejagt geheel omrasterd, Herten hebben wy er echter niet ontmoet: men bragt ons met de oogen digt gehouden op eene hoogte dan waar wij nu bij het oopenen voor het eerst een dal gewaarwierden met name Altwied. aller verrassende was nu dit gezicht. by dit dorp staat de ruine van het stam slot der Prinsen van Wied, en midden door stroomd eene Beek de Wiedbach genaamd, de ligging van dit dal was zoo diep onder ons stand punt dat de menschen ons als vogels toe scheenen; op de bergen ondeckte wy noch drie sources²⁴. ruim 5 uren verlieten wy dit aangenaam oord, en kwamen noch teidig genoeg te Neuwied terug om in het Zuster [26] huis in de borduurwinkel eenige kleinigheden te koopen, en daar na eene wandeling in de slottuin te doen. deze tuin is zeer mooi en aangenaam aan de rivier gelegen. tot verfraying van het Slot werd daar aan een balcon gebouwd[d] van roode steen

8 Jullij zynde eene Zondag begaven wy ons om 10 uren naar de Her[n]hutter kerk, gingen toen de beide instituten voor Jongeheeren, en Jufvrouwen zien: waren voornemens na het eeten eene <subiete> tour te gaan reiden t'geen echter de regen ons beletten, wij besteden alzoo die tijds tot schrijven; tegen den avond helderde de lucht weder op, en wandelde wy noch naar het kerkhof: ten 8 uren gingen wij eene litanie of koorgezang hooren [27] ter gedagtenis viering van den Martelaar Joan Huss²⁵

9 Jullij by zeer goed weder passeerde wij ruim 7 uren per <gierbrug> de Rhijn en reeden nu Landwaarts er naar Niedermennig om de daar by gelegene molen steen groeven te bezichtigen; met verscheidene geleiders met lampen daalde wy door eene zeer smalle gang naar beneden. deze steen moet in de groeve zelfs bewerkt worden, wijl dezelve aan de lucht blootgesteld daar toe te hardt word, niet tegen staande wy allen mantels om hadden beefde wy van koude, het water t'welk er hier en daar in neder driipt is dadelijk <in> Ys veranderd, de menschen die daar in arbeiden zien zeer bleek. wij vervolgde nu onze weg naar het <Klooster> Laach²⁶ schilderachtig aan het meer van Laach [28] gelegen, behoorende aan eene famielle te Keulen, welke het echter niet bewoonen, maar het tot eene boerderij laten gebruiken, de tydt en het weinige onderhoud heeft het zeer doen vervallen. wij bezagen de Kappel beklommen met groote moeite een der Toorens, waarvan een gedeelte der trappen bijna geen spoor meer hadden achter gelaten; uit voorzichtig heid zette Juliette aldaar gekomen mijn flesje met gom poeder neder dat zy echter in het terug komen vergat, en het scheelde weinig of dit zoude daar op rekening van een of ander reliek door andere daar later gevonden zijn: wy zette ons eenige oogenblikken in de tuin neder om ons met brood en wijn wat te verfrisschen. wij vertrokken ver[29]volgens naar Wassenach alwaar wy im Gashaus die Laacher Sée, zeer goede meer vis aten, de weg was zeer smal en slegt maar ging door een zeer mooi Bosch, en vervolgde zich door het deel van Dunerstein, waar de natuur in grootsheid en schoonheid noch alles overtrof, wat wy van dien aard gezien hadden, in het <dorp> Dunerstein hielden wy ons even op bezochten aldaar de bron, en zagen eenige kruiken vervaardigen: passeerde de ruine van het gewezen slot; D^{[luner]stein} en het Kasteel Essenak, noch heden bewoond, en arriveerde te Brohl. dit dorp is aller aangenaam[m]st gelegen. van achter geheel van zeer hooge rotsen omringd waar uit wij de trassteen²⁷ zagen graven. er midden door stroomd de Brohl bach, door dit riviértje word de papier moolen van de H^m van der Meulen in werking [30] gebragt wy wandelde in de tuin van genoemde H^{ren}, waar in eene zeer mooie waterval en

23 Wilhelm Hermann Karl (1814-1864). Vorst van Wied.

24 sources. Source: bron.

25 Jan Hus of Huss (ca. 1370-1415). Leider van de Hussietenbeweging. Hij werd, als ketter, op het concilie van Konstanz veroordeeld en verbrand.

26 Maria Laach.

27 trassteen. Tras: gemalen tufsteen.

<fontein>, eene groote verzameling bloemen voor al rozen op stam, noch verschillende aardigheden vind men in deze tuin zeer pittores gelegen. In dit dorp zagen wy eenige vrouwen met kroppen²⁸ iets zeer afzichtelyk: de gewoone schosse reeden wy nu na Neuwied terug. vonden de Gierbruch juist van wal gestoten, echter wilde de schipper niet weder aanleggen, en vertraagde dit nu $\frac{3}{4}$ uur onze te huis komst, daar er om 9 uren gesoupeerd werd vonden wij de gasten reeds allen aan tafel gezeten. In dit hôtél was alles zeer goedkoop en echter zeer goed voor ons dinée betaalde wy par tête 61 C. en soupé 31 C. aanmerking

[31] 10 Jully verlieten wy ten 7 uren Neuwied en vertrokken naar Saijn alwaar wy de Yzergieterij bezichtigde en eenige voorwerpen zagen gieten. wy meende noch eenige kleinigheden mede te brengen echter was er niets voor handen dat ons eenigsins nieuw toe scheen: wy wandelde nu naar de ruine van Saijn op eene berg gelegen, een zeer aangenaam voet pad grooten deels met fijne gewassen bepland leide ons derwaards, beneden ons zagen wy nu het dorp en over ons de Romer of Friederich berg, dit alles leverde een aller liefst toneel op. Wy reeden nu een eindwegs het Isenburger dal tot aan de water val in, dit dal is zeer [on]vrugtbear en niets wast tusschen Saijn en Ehrenbreitstein alwaar wy ten 1 uren aankwamen passeerde wy <Engers> Rommersdorf Bendorf, en Vallendaar, [32] en namen onze intrek te Ehrenbreitstein in het Hôtél Weissen Ross, begaven ons onmiddelyk aan de table d'Hôte welke by uitstek goed was: onze kamers hadden het uitzicht over de verren op Coblenz. tegen den avond door kruiste wy genoemde stadt waar echter niets merkwaardigs <is;> wandelde over de Moesel brug waar ook toen juist een reituijg passeerde waar van de Koetsier een Neger, en den Heer daar ingezeten onbegreipelyk leelijk was; na noch een paar malen de schip brug over de Rijn te hebben op en neder gewandeld keerde wy naar ons Hôtél.

11 Julij reden wy voor ons dejeuné naar het Fort Ehrenbreitstein tot halverwegen bleven wy in de reituijgen, de vreesselyke steilte²⁹ deed ons besluiten verder te voet te gaan [33] een <onder> officier ging nu met ons rond. het uitzigt van daar was verrukkende. Coblenz met hare omliggende forten, is een der sterkste vestingen in Duitschland. in genoemde stadt vind men gelijk in veele Duitsche steden, een oud en een nieuw gedeelte. dit laaste bezat zeer ruime straten en groote gebouwen. Na nu eerst in ons Hôtél gedejeune[e]rd te hebben verlieten wy Thal Ehrenbreitstein, en reeden door Coblenz naar de voormalige ruine van het kasteel Stolzenfels, welke in al hare vroegere pracht en luister word herbouwd door de Kroon Prins van Pruissen³⁰. 2 jaren was men daar reeds mede werkzaam en ruim zoo veel tijds berekende men noch noodig te hebben tot de geheele voltooiing³¹: wy beklommen een geheel hernieuwde Toorn van waar wy een overschoon uitzicht hadden over de Rijn, de Bergen en dorpen, juist tegen over [34] ons hadden wy de ruine van Lahn en de embouchure³² van de rivier van die naam. onder langs de chosse passeerde er juist Kavalleristen, het waren <sol[d]aten> welke wy later te Rhens zagen billetteren³³ en zagen wy eene Stoomboot zeer statig de rivier op komen, dit een en ander bragt noch tot verfraaijng bij: onder aan dit Kasteel was noch een klein geheel afzonderlijk gebouwtje maar uit een vertrek bestaande waar in ook maar een venster zeer diep in de muur. uit hoofde van de dikte dier muren, de binne omtrek van dit venster was nu geheel met klimop begroeit t'geen dit vertrek nu een aller schilderachtig aanzien gaf. van daar vertrokken wy naar Boppard. dineerde in het Post huis het jongste kind van de Postmeester maar vier weken oud zijnde zagen wy zeer smakelyk een glaasje koud [35] water gebruiken, en hadt niets dan een zeer dun zyde hoedje op <zelfs> geen mutsje. wy bezagen daar de kerk, welke echter van weinig beteekenis; om 3 uren reden wy naar St: Goar; onze geheele route was weder uitstekende schoon, en <kwamen> ten 5 uren aan het

28 kroppen. Cretin, krompens. Geestelijk en lichamelijk onvolgroeide mensen met grote hoofden en kropgezwollen, een vergroting van de schildklier, die vooral in afgelegen gebieden van Duitsland en Zwitserland voorkwamen.

29 Fort Ehrenbreitstein lag op een 118 meter hoog rotsmassief.

30 Frederik Willem van Hohenzollern (1795-1861). In 1840 koning Frederik Willem IV van Pruissen.

31 Kasteel Stolzenfels werd tussen 1836 en 1842 op de ruïnes van een dertiende-eeuws kasteel gebouwd.

32 embouchure: monding.

33 billetteren: inkwartieren.

Hôtel <le Lijs>³⁴ aan dien zelfden avond beklommen wy de ruine van den Rhijnfels, deze verwoeste vesting was nu juist het tegen beeld van die van Ehrenbreitstein, welke in hare volle kracht preikende is; een der zwaarste Toorns lag geheel omvergeworpen, en de muren droegen noch veele blyken van door buskruid te zijn vernield, aan de achterzijde van deze ruine hadt men een aller liefst gezicht in een dal, zeer vermoeit kwamen wij terug, en werde later zeer verast door een zeer sterke Echo, veroorzaakt door het blazen op eene Hoorn en het afschieten van een geweer.

[36] 12 Julij voeren wy des morgens ten 6 uren de Rijn over naar St Goarhause, om eene wandeling in het Schwytse Thal te maken; dit dal verschilde nu weder zeer by de voorige die wy gezien hadden, [e]en zeer smal voet pad dat later echter iets breeder wierd leide er door, aan beide kanten steile rotsen, en eene beek aan onze regter ha[n]dt, welke nu en dan met veel geweld kwam afdalen. langs zulke Beeken vind men gewoonlijk allerhande soort van molens welke door dat water in werking worden gebracht; wy ontmoete aldaar twee schilders bezig met het nemen eener schets, met deze lieden hadden wy per stoom boot tot Keulen gereisd. Om 8 uren kwamen wy te St: Goar terug, namen ons ontbijt en vertrokken naar Bingen, even [37] buite St Goar vonden wy tegen over de Lurleij rots de Hoorn blazer der voorigen avond zitten, hier werd nu het blazen en schieten herhaald maar de Echo veel sterker; by het voor by varen van eene stoomboot, moet deze man steeds dezelfde kunsten vertoonen, en bekomt daar voor een jaarlijks inkomen. wy zagen er juist noch eene passeren: Onder weg hielden wy noch stil aan de voet van de rots waar op het Kasteel Rhynstein is gelegen behoorende aan Prins Wilh[elm] van Pruissen³⁵ Gouverneur van Coblenz, welke het zelve eenige jaren geleden in hare oude bouw trant heeft doen herstellen is geheel in de oude smaak gemeubleerd; uit hoofde de vorstelijke personen er zich niet bevonden wierd het ons vergund zulks geheel te zien: uitgenomen de ridder zaal [38] zijn de kamers niet groot. eerst genoemde zaal is geheel versierd met harnassen waar onder eene van de <sterkste> ridder uit die tyden; meeste meubelen en siraden zijn geschonken; de tafel in de zaal als ook het ledikant der Prinsses³⁶, Kasten en Bureau waren allen keurig besneden of ingelegd met Ivoor; - Op een der boven terrassen vond men verscheidene kleine kanonnetjes staan; welke steeds gelost worden als er eene stoomboot passeert, echter alleen dan, wanneer de Vorstelijke personen zich op het Kasteel bevinden. niet tegenstaande dit gebouw zich nu op eene rots bevind nadert men het zelve boven gekomen zonde[r] over een ophaalbrug, en het eerst dat nu onze aandagt tot zich trok was eene zeer groote levende Arend zittende in eene Yzere kooi half [39] in eene holte de[r] rots geplaatst; <nu> den Toorn welke wy beklommen, hadt eene buiten omgaande trap, alhoewel met eene goede Yzere leuning voorzien was dit opgaan voor deuselige menschen niet geschikt. het uitzicht van daar was schilderachtig mooi. voor het eerst hoorde ik nu eene Eoles harp.³⁷ tusschen St: Goar en Bingen zijn de oevers der rivier met ruines als <bezaaid> aan de voet van de rots waar op dezelve zijn gelegen vindt men altydt een dorp welke zich onder de bescherming van dat voormalig kasteel hadt gesteld, het Kasteel van de Pfalz vind men voor de stadt Caub midde in de Rhijn gelegen. - Ten Een uren juist het eetens uur kwamen wy te Bingen Hotel die Weissen Ross aan, namen plaats aan de table d'hôte welke by uitstek slecht was [40] ook onze slaap kamers waren gands niet keurig; in dien wy weder die kanten uitkwamen zoude wy niet daar maar te Rudesheim gaan logeren - om 5 uren schikte wy ons weder in een schuit en voeren door het Binger Loch naar Asmanshausen bekwamen daar nu allen Ezels, en beklommen daar mede nu de Niederwald, alleen nu niet even spoedig gereed zijnde, raakte ons gezelschap in drie partijen verdeeld: Willemine en Jan v[an] I[ttersum] hielden de achter hoede daar een eerst genoemde hare monture kreupel was: een eindwegs opgereden hielden wij eensklaps stil, daar wij aangenaam verrast wierden door een heerlijk mooi gezang: van eenige lieden welke op eene tegen ons over liggende wynberg werkzaam waren, dit gezang was wezentlijk indrukwekkende [41] onder wijl was ons gezelschap weder tot 7 aangegroeid:

34 Mogelijk bedoelt: Hotel Lilie.

35 Willem van Hohenzollern (1797-1888). In 1861 koning Willem I van Pruisen en in 1871 keizer van Duitsland.

36 Augusta prinses van Saksen-Weimar-Eisenach (1811-1890), echtgenote van Willem I.

37 Aeolusharp of windharp, de snaren worden door de wind bewogen en geven een klagend geluid.

wy passeerde nu Uldorf gelegen tegen, en halver wege de berg, en kwamen toen aan het jagt huis van de Niederwald, hield ons daar eenige oogenblikken op om ons door een <glas> Rhijn wijn wat te verfrisschen, en wandelde toen door eene grot naar eene Koepel, van waar men een heerlijk uitzicht door twee lanen van opgaande boomen op het Kasteel Rhynstein en Vallienburg hadt: op onze Ezels gezeten reed nu de gansche karavane, dan stappende en dan weder tegen wil en dank dravende naar een nieuwe of nagebootste oude Toorn geplaats op het hoogste punt van de Niederwald van daar hadden wy nu een zeer uit gestrekt gezicht lang[s] den Rhijn, op Bingen, de Maüse Thurm, Indesheim, de Johannisberg enz enz. wy reden nu [42] tot by de Tempel van waar het uitzicht weder eenigszins verschilde: tegen de voet van den Niederwald ziet men de ruïne van d'Ehrenfels: wy namen nu afscheid van onze Ezels en wandelde langs een smal en stijl pad gedeeltelijk door de wijn gaarde van Rudesheim, der waarts: inmiddels was den avond reeds te veel gevallen, om de Brömserburg³⁸ noch te gaan zien, wij hoopte dat in ons retour te kunnen doen wy voeren alzoo naar Bingen over; ons soupé vonden wy gereed t'geen gelukkig iets beter was als ons dinée - Bingen is van weinig betekenis de ligging aan de Rhijn is echter zeer mooi; ook het inkomen langs een groote <brug> geeft het van die zijde een niet onaardig aanzien, men vind er de ruïne van het Kasteel de Klop.

[43] 13 Julij Ons vertrek was nu ten 3 uren naar Mains, de route derwaards geleek nu weinig meer naar die der vorige dagen, de weg liep nu landwaards in en alles om ons heen was vlak en bebouwd: sirca a half een arriveerde wy in de hoofdstadt van het Hertogdom Hesse Darmstadt, aan het *Hôtel du Rhin* alwaar 34 personen als toen gehuisvest waren, onze kamers hadden allen het uitzicht over de Rhijn, op de schip brug welke Mains met Castel en het fort - Montebello vereenigd. -

wij verkleede ons nu spoedig; en begaven ons aan tafel, echter van zulk een drukte en gedruisch kende wy geen voorbeeld ook bedroeg het getal personen 186. het dinée was zeer goed: de warme gezichte der Kelners waren evenwel niet geschikt de eetlust op te wekken. - wy werde [44] nu ondericht er tegen 5 uren in de *Neue Anlage* eene tuin buiten de stadt zeer fraai muziek zoude zijn wy reeden alzoo derwaards, de toevloed van menschen was vreeslijk noch thans veel beaumonde, mooie toiletten en veel oostenreiksche en Pruissische officieren, de Koning van Wurtemberg³⁹ wierd er ook gewacht deze is echter niet gekomen, buiten de reitruigen welke leedig waren weg gereden bleven ruim 80 aldaar op hun gezelschap wachten. De muziek was heerlijk mooi onder andere hoorde wy de Veldslag van Beethove:⁴⁰ elk was aan tafeltjes gezeten, en gebruikte wat hem goed dacht wy bekwamen delicious Ys en daar na thee: en wandelde te 8½ uur naar ons Hôtel terug

14 Julij dien dag bleven wij uithoofde [45] van de vreesselijke hitte tot 5 uren te huis. dineerde te 1 uren maar vonden het gezelschap veel minder talrijk, en bekwamen maar half genoeg; wy tourde nu door de stadt, bezochten eenige winkels welke van weinig beteekenis, als ook de cathedrale, dit gebouw heeft 6 Toorens, de deuren der hoofdingang zijn geheel van cooper; eene Bischof gaf zulks ten geschenke aan de burgers dier stadt; uithoofde hij hun zijn bevreiding uit eene gevangenschap verschuldigd was: deze deuren prijken aan de buite zijde met eene vreibrief welke deze burgers voor alle kreigsdienst vriiwaarde: in deze kerk vind men een groot aantal buitengewoon prachtige Tomben. zes malen is dit gebouw afgebrand geweest, de laastemaal den 28 Junij 1793 [46] by gelegenheid van een bombardemend. noch was men werkzaam deze laatste verwoesting te herstellen. wy reede nu naar het sins weinige jaren nieuw opgerigte standbeeld van Gutenberg⁴¹ aan wien de Duitschers de uitvinding der boekdrukkunst toekennen daar na tourde wy om de stadt, passeerde de ruines van eene Romeinsche waterleiding, en reede lang[s] de rievier tot aan Laubeheim, dit tourtje hadt ons heerlijk opgefrischt. Het paleis van de Groot Hertog⁴² heeft dezelfde de ligging aan de rievier als ons Hôtel;

38 Brömserburg, ook genoemd Niederburg.

39 Willem I (1781-1864). Koning van Württemberg.

40 Ludwig von Beethoven (1770-1827). Componist.

41 Johann Gutenberg (1394/99-1468). Uitvinder van de boekdrukkunst en niet – zoals Nederlanders van mening waren – de Haarlemmer Laurens Janszoon Koster.

42 Lodewijk IV (1837-1892). Groothertog van Hessen-Darmstadt und bei Rhein.

dat gebouw is ook door Napoleon⁴³ bewoond geweest. Mainz heeft ook een oud en nieuw gedeelte, en bevat zeer prachtige gebouwen

15 Julij. Zynde nu de verjaardag van J[an] v[an] I[ttersum]⁴⁴ waar aan elk hadt [47] gedacht; de voor de middag bragt elk weder op zijne kamer door, s'nademiddags reeden wy naar Wiesbaden om aldaar met de Zondag de groote menigte vreemdeli[n]gen by een te zien. onder weg zijnde betrok de lucht en bekwamen wy reegen, waar door de foule⁴⁵ niet groot was. wy vertrok: dus vroeger dan wy gedacht hadden naar Mainz terug.

16 Julij verlieten wy ruim 4 uren Mainz en arriveerde ten half twaalf te Frankfort Hôtel l'Empereur <Prachtig> gelegen in eene zeer mooie breede straat waarvan de meeste huize paleizen even aarde, de ligging dezer stadt aan de rievier de Main is schilderachtig schoon, zy vereenigd zich door eene steene brug met het aan de overzijde gelegene Sachshausen. de nieuwe stadt is by uitstek [48] schoon, en bevat ontzettende groote en mooie gebouwen, in het oude gedeelte zijn de meeste huizen by iedere verdieping uitgebouwd waar door de straten veel al zeer donker zijn. <wy> bezochten dien dag noch de zoo beroemde kristal winkel van Steigerwald, deden eene zeer mooie wandeling door het plansoen welke de stadt omringd; en gingen uitrusten in eene tuin gelegen aan de Main al waar een glaasje Ys ons wat verfrischte.

17 Julij lieten wy ten tien uren twee reituijen voor komen (het een eene voiture de Ville wyl een onzer reituijen naar de smit moest) en reeden naar het stadt huis genaamd de Roemer⁴⁶, wy zagen de zaal waar in vroeger de [49] Keizers wierden verkozen; en welke thans voor de vergaderingen der Senaat diende t'geen twee maal s'weeks plaats hadt; een dier wanden preikte met het levens groote beeltenis van Keizer Frans⁴⁷ in het costum waar in de Keizers gekroond wierden; de meeste ornamenten als spiegels, tafels onder de zelve, branches, en al het lof en schilderwerk dezer kamer, dagteekende van 300 jaren herwaarts. de Kroonzaal was niet minder belangreik de wanden van dit vertrek waren geheel bedekt door alle de levens groote beeltenissen der Duitsche Keizers, beginnende met Conrad I⁴⁸ in 911 tot 919. en eindigende met Frans II van 1792 tot <1806>, waar mede het Duitsche Keizeryk een einde <nam>, en ook juist de wanden [50] dezer zaal geheel gevuld was; wezenlijk eene bizondere toe-valligheid. men bragt ons daar na in een ander vertrek alwaar men ons de goude Bul vertoonde, deze bul in houdende de grondwet is in de latynsche taal geschreven op perkament waar aan een goude zegel gehecht⁴⁹, wij bekwamen daar van een afdruksel in het Fransch: wy bezochten daar na het museum van schildereijen en pleister beelden, veele schilder stukken waren er van de Nederlansche school; de blafons dier zaalen waren allen en Fresco geschildert van een der zelve, ook een gedeelte van de want, dit voor al was uitstekend fraai. vervolgens zagen wy de zeer mooie verzameling van marmer en pleister beelden van [51] den H^e Bhetman⁵⁰, deze voorwerpen zijn geplaatst in een zeer net gebouw omri[n]g van nieuw plantsoen, een der vertrekken was uitsluitend ingericht voor het beeld van Ariane vervaardigd voor Danneker⁵¹ meer dan levens groot en van Italians marmer. dit meester stuk der kunst is geplaatst op eene spil, en bekomt het licht door in verschillende couleuren geschilderde en door scheinende stores. - wij hadden nu gehoopt het zoo prachtige zomer verblijf van den H^e Rotschild⁵² te mogen bezichtigen, dit was echter sins eenige tijdt verboden, wy door wandelde alleen nu de tuin, beklommen eene daar in gelegene Toorn van waar wy een ove[r]zicht over de stad hadden: na nu noch den Dom [52] te hebben bezichtigd reede wy naar de begraafplaats, alwaar uitgenomen de

43 Napoleon I (1769-1821). Keizer van Frankrijk. Zijn broer Jérôme Bonaparte was koning van Westfalen geweest.

44 Jan van Ittersum was op 15 juli 1810 geboren.

45 foule: menigte.

46 De Römer zijn drie op de Römerberg gelegen patriciërshuizen die sedert 1405 als stadhuis in gebruik waren.

47 Frans II (1768-1835). Van 1792 tot 1806 Duits keizer.

48 Koenraad van Franken. Eerste keizer van het Heilige Roomse Rijk van 911 tot 919.

49 In 1356 verkreeg Frankfurt van keizer Karel IV het recht van de Duits-keizer-verkiezingen, beschreven in de 'gouden bul'.

50 Het huis van de bankier Simon Moritz von Bethmann, met rondom een park, was ingericht als museum.

51 Ariadne, zittend op een panter, was in 1814 in wit marmer uitgevoerd door Johann Heinrich von Dannecker.

52 Amschel Mayer Rothschild (1773-1855). Bankier.

Jooden alle gezintheeden worden begraven; men vond er een groot aantal monumenten, waar onder eene zeer schoone in Albast gebeeldhout van de famielle Bhetman, dit bevond zich aan het einde eener overdekte gemetselde galerij: de inrichting voor schein dooden is zeer opmerkenswaardig. wy tourde tot half neegen uren om de stadt, omringd van zeer ellegante buitens, en keerde zeer voldaan over den dag naar ons Hotel terug. alwaar wy meer en meer naar genoeg waren alhoewel de kamers ons in het eerst niet allen voldeeden uithoofde het er niet zeer frisch uitzag, ook [53] hadden wy geen hinder van <kouden>

18 July was nu bestemd tot eene buite tour, ons door den H^e Gevers zeer aangepresen, maar welke echter geen sins aan de verwachting voldeed. wy reeden nu ten 8 uren vergezeld van de Loon bediende (een zeer fatsoendelyk man) naar Kroonberg, Koningstein en Falkenstein zynde drie ruines by de twee eersten zijn de dorpen van die naam naast aan gelegen. Kroonberg was echter meer een verlaten Kasteel, dat thans tot verschillende eindes gebruikt word. men bragt ons onder anderen in de gewezen ridder zaal welke thans tot hooi zolder diende en in de slotkeuken tot boeren keuken nu gebruikt. de illusie was hier dus al zeer gering, en wekte zeer onze lachlust op

[54] de ruine van Koningstein droeg noch alle bleiken van een zeer sterk Kasteel te zijn geweest; Van Falkenstein was weinig meer dan eene Toorn noch over, deze laatste hoogte waren Juliette, Pina, Crisje en Kees ook per Ezel beklommen, het overige gezelschap te voet: wy dineerde te Kön[i]ngstein maar zeer slecht. wy vertrokken nu gedeeltelijk langs eene andere weg wyl die van smorgens schrikelyk slecht geweest was; en reeden nu door Soden eene kleine badplaats.

19 Julij promeneerde wij eenige uren door de stadt, om eenige winkels te bezoeken, waar onder <Dostor> zeer gesorteerd in fransche borduursels, en Stibel in patronen en Tapisserie werken; om twaalf [55] uren namen wij een dejeuné a la fourchette, dat buiten verwachting gekotendeerd⁵³ was, en de prijs naar even reedigheid. circa een uren waren wy nu weder reisvaardig, en vertrokken wy naar Darmstadt; de weg leeverde weinig belangryks op, veel Bosch en uitgestrekte bouwlanden. ½ uur voor wy de stadt in kwamen reeden wy door eene laan van hooge Populieren: Darmstadt is zeer regelmatig gebouwd, meest alle breede straten, en groote gebouwen; ons Hôtel *die Traube* genaamd, was aan een zeer groot plein gelegen aldernaast het paleis van den regeerende Groot Hertog⁵⁴: dit gebouw hadt niets uitstekends: onze salon was eene hoekkamer met een groot [56] balcon, versierd met bloemen. Wy bezochten het museum van schildereijen, en de Rooms Cat[holieke] kerk zynde een Koepel kerk, welker innerlijke eenvoudigheid ons zeer verwonderde, men zag er geene beelde, en ook maar een Altaar zonder de minste versierselen. men was daar aan noch werkzaam. in de ronte van dit gebouw waren groote marmere colommen, en geene ramen als boven in het dak, een groote ronte van glas: midden in de kerk staande was eene sterke Echo: het altaarstuk t'welke men voor ons ondekte was zeer mooi. Eene zeer mooie tuin op eene terras gelegen, trok nu onze aan dacht en daar de ingang niet gesloten was, zoo [57] wandelde wy dezelve rond echter half in het denkbeeld eene ongeoorloofde daad te doen, ons voorgevoel hadt zich dan ook niet bedrogen, want in het terug gaan kwam er ons een militair te gemoet, welke ons zeer beleefd beduide deze tuin met het daar aan < -- > zynde gebouw toebehoorde en bewoond wierd door de erf Groot Hertog⁵⁵, en het niet geoorloofd was daar in te wandelen wy maakte nu eenige excuses over onze onwetendheid, en stapte zeer te vrede over onze vreipostigheid de tuin weder uit, alwaar zeer mooie Grenaat boomen in volle bloei door ons bewonderd waren, hier en daar zag men aan de huizen groote platten welke met veel smaak met potten met bloemen versierd waren [58] Wij deeden nu noch een zeer mooie wandeling door de slot tuin, en keerde ruim half negen uren naar ons Hôtel terug, en vonden in onze salon een goed soupe gereed.

deze residentie stadt van het Groot Hertogdom Hesse Darmstadt was vroeger in groot verval, onder de regering van de nu laast overledene G:H:⁵⁶ is het bijna geheel herbouw en teld nu het dubbelde der inwoners.

53 gekotendeerd. Koteren: opjagen.

54 Karel Willem Lodwijk (1809-1877). Groothertog van Hessen-Darmstadt und bei Rhein.

55 Lodewijk IV (1837-1892). In 1877 Groothertog van Hessen-Darmstadt und bei Rhein.

56 Lodewijk I (1753-1830). Groothertog van Hessen-Darmstadt und bei Rhein.

20 Julij verlieten wy ten 7 uren Darmstadt, hielden ons in het dorp Bessungen even op om eene tuin van de G[root]H[ertog] te bezichtigen alwaar wy <200> jarige oranjeboomen zagen. overigens niets merkwaardigs, deze tocht was nu naar Heidelberg. op onze roeten bestegen wy te voet de Meliboens: te Aschbach stapte wy uit de reituigen, en bekwa[59]men eene gits; gelukkig was de warmte veel minder en zeer lomrijk, nu en dan zeer steil t'geen Mev[rouw] M[oellerus] zeer moeyelijk was; op de top van deze berg (welke 1300 voet boven de oppervlakte der zee verheeven is) vind men een belvédère, waar op men met eene verre keiker, de zoo weit uitgestrekte omtrek beziet; echter daar op gekomen zynde was de wind zoo sterk, en de lucht zoo beneveld, dat wy weinig zagen en ons maar haasten moesten weder naar beneden te komen; ruim 3 uren hadden wy besteed, met deze berg te beklimmen en weder af te dalen, dit geschiede lang[s] eene andere weg zoo dat wy nu te Auerbach aankwamen en aldaar onze reituigen vonden: in het Logement [60] onderichten men ons dat wij deze tour niet goed hadden genomen, wij hadden dadelijk tot Auerbach moeten door reiden, en van daar hadden dan per reittuig de Meliboun kunnen beklimmen, eene zich aldaar bevindende ruine bezoeken, alsook noch andere merkwaardigheden waar onder een zoogenaamde rots zee. hier toe natuurlijk noch iets langer tijdt behoevende, hadden wy te Auerbach kunnen dienen en te Happenheim kunnen logeren, de tijdt liet ons nu deze verandering niet toe en bleven alzoo by ons eerste plan, dineerde te Happenheim alwaar Cateau eene kleine vapeur kreeg, welligt door vermoeijens. noch eenige duitsche reizigers ontmoete wij aldaar, en vertrokken ver[61]volgens naar Heidelberg. onze roete liep nu over de zoo wereld-beroemde bergstrasse⁵⁷, tot onze groote speit hadden wij nu en dan hinder van reegen zoo dat de parapluijen van de op de voorste bank zittende personen ons eenigszins het schilderachtige van het uitzicht benam: door het slingeren van den weg onder langs eene berg, deed zich het zoo schilder-achtig gelegen Heidelberg opeens voor ons gezicht op, waar door wy dan ook als door een tooverslag allen byna geleik over eind in ons reittuig stonden, wij passeerde om de steene <brug> over de Necker gelegen versierd met beelden en balcon, en arriveerde even binne de poort aan het Hôtel d'Hollande alwaar wij zeer goedkoop en naar genoegen [62] geweest zijn, en van waar wy een heerlijk uitzicht op de Necker en daar over liggende bergen [hadden] welke met hout en wijnstok beplant waren; het was inmiddels reeds laat geworden, en na een smakelijk soupé begaven wy ons te rusten

21 Julij Tot 1 uren bleef nu elk op zijne kamer zich onleedig houdende met schrijven en werken, aan tafel gekomen vonden wy dezelfde noch al bezet. aldernaast ons zaten Hollanders, Zijn een H^r en Mev[rouw] uit Amsterdam met twee kinderen. wy tragten met hun in gesprek te komen, maar merkte toen al spoedig het zeeker reike maar echter zeer burgeleike lieden waren. ons dinée was zeer goed!! om 3 uren kwamen onze reituigen [63] voor, en reede wy steeds langs de rievier en tusschen zwaren rotsen; uit eenige derzelve zagen wy veele werklieden bezig met steen te hakken, de nuttigheid dezer menschen in vergeleiking van het groote lichgaam waar aan zij werkzaam waren was op vallende. wy arriveerde nu te Neckargemünd en passeerde aldaar de rivier met eene kleine pont, reede lang eene nieuwe schossé welke noch niet geheel voltooid was en waar aan alles noch druk gearbeid, waar door nu en dan het passeren noch al moeyelijk en gevaarlijk was. voor Neckarsteinach, wy zagen op eene kleine afstand regst van ons het dorp d'Illingsburg, gelegen op de punt van eene berg waar langs de [64] Necker met eene zeer mooie bogt heen stroomd, en alwaar zich noch eene staads gevangenis bevind: lings van ons volgde zich dicht na elkandere vier ruines van oude kasteelen op bergen gelegen, een der zelve wordt thans hersteld en behoort aan den Baron van Dort, wy bezochten ze allen, voor namelijk voor de gezicht punten welke van allen heerlijk gekozen waren, op een derzelve vonden wy eene oude vrouw welke ons eene beschrijving trachte te geven, zij was daar in hare man opgevolgd welke toen onlangs overleden was. In het logement terug gekeerd gebruikte wy wat flambozen in de plaats van thee, en vertrokken de zelfde dag weder naar Heidel[65]berg

22 July gingen wij sirca half Elf alhoewel het gedurig reegende de ruine van het kasteel van Heidelberg bezigtigen, deze overtrof in vroegeren bouwpracht al wat wy van dien aard noch gezien hadden. in alle mogelijke richtingen door kruiste wy dat gebouw. bezochte de gewezen ridder zaal

57 De Bergstrasse, gebied tussen Darmstadt en Heidelberg, 58 km. lang.

alwaar eenige oudheden welke aldaar gevonden waren, bezagen eenige oude schilderstukken, ook platen voor stellende het kasteel, in hare vroegere en tegen woordige staat; beklommen eene half gesprongen Toorn, en eenige noch bestaande gallereijen; vroeger door veyandelijkheden en later door een vreeslijk onweder, is dit gebouw verwoest. Van alle kanten leevert het de schil[66]derachtigste gezicht punten op, ook op Heidelberg aan de voet gelegen. het parck daar om gelegen leevert eene zeer aangename wandeling op, in eene der kelders liet men het zoo beroemde wijn vat zien waar van de groote dan ook niet weinig verwondering wekt.⁵⁸ Juist tegen eetenstijdt waren wy van deze wandeling terug: en reden nu om 3 uren naar Schwetsingen om de slot tuin⁵⁹ van de Groot Hertog van Bade⁶⁰ te bezichtigen welke weinig door die famiële bezocht wordt, en jaarlijks f 16000 aan onderhoudt kost; dezelve bevat prachtige <Fonteynen>, en telkens word men door eene fraije Tempel of ande[r] gebouw verrast, waar onder eene zeer [67] fraije Turksche Mosquée, met zeer veel moeite beklommen wy een dier Toorens, uithoofde der weinige ruimte welke alzoo eene zeer smallen en donkere wenteltrap bevatte: van de Mercurius eene nagebootste ruïne hadden wy een zeer ruim uitzicht en zagen duidelĳk de bergketen van de Voges voor ons liggen, eene Romeinsche water leiding, eene menagerie van metale vogels alle fonteyne, en een gebouwtje waar in eene bad kamer was bizon[der] mooi, om ons later alles weder goed te kunnen voorstellen kochten wy de beschryving dier tuin en de boven genoemde Mosqué; daar de verasschingen ontelbaar waren. juist toen wy nu deze wandeling [68] ten einde hadden gebragt en wy nu het Slot⁶¹ zouden gaan bezichtigen barsten er een vreeslijk onweder los vergezeld van zware stort regen. in het slot waren wy voor beide beveiligd; dit gebouw is groot maar weinig belangrijk. de meubelen zeer oud en weinig aanzienlijk. de dans zaal was zeer groot en hadt eene élastiq parquet.

De groote der tuin word gerekend op 168 duitsche morgen, bezat een groot aantal vreemde planten en buite gewoon groote oranje en grenaat boomen toen in volle bloem. Een balcon van een der huize te Schwetzingen trok bizonder onze aandacht, aan de beide zyde was beneede in de grond eene [69] wilde wynstok geplant, waar van het loof de balcon overschaduwde en waar tusschen bloem potten waren geschikt, het welk een allerliefst effect deed. Den avond was nu reeds gevallen toen wy te Heidelberg terug keerde van waar wy de volgende morgen vertrokken, na eerst ons reisplan veranderd en vergroot te hebben. in de plaats van nu tot Bade Bade zoude wy tot Constans gaan.

23 Julij naar Sinsheim, de weg liep tusschen middelmatige hooge bergen geheel bebouwd of met zwaar hout beplant, de dalen daar tusschen in geleegen meestal fraai bouwland: de Koetsier van het voorste reituiĳg deed ons 2 uren om reiden uithoofde hij [70] niet goed naar de weg weizer gezien hadt; deze mistap als ook het denkbeeld van J[an] v[an] I[ttersum] dat de afstand van Heidelberg tot Sinsheim 10 uren in de plaats van 7 was noodzaakte ons in laast genoemde plaats te overnachten in plaats van tot Heilbron door te reiden; wy arriveerde zeer verkleumd im Gasthaus die 3 Königen (daar het de geheelen dag koud en reegen achtig geweest was) aldaar konde wy nu maar 3 kamers voor ons allen bekomen wy sliepen dus 2 : 3 en 4 op eene kamer echter elk een afzonderlijk bed, over het geheel hadden wy er geene reede tot klagen

24 July ruim half acht uren [71] verlieten wy Sinsheim, de weg was mooi en passeerde veele dorpen alle zeer dicht by elkandere gelegen maar van weinig beteekenis: aan de Ludwig Saline hielden wy ons eenige tydt op om de zout bronne te bezichtigen, waarvan de eerste in 1322 eerst ondekt en geboord is, bezagen de geheele inrichting: dineerde in het logement aldaar waar eenige lieden aan klieren labourerende gelogeerd waren, wy vonden het er buitengewoon vuil en slecht; om 1 uren vervolgde wy onze weg naar Heilbron; deze stadt is zeer oud en aan de Necker gelegen, met eene zeer mooie have; wy logeerde in t'Hôtel de <Roos>; wy bezochten [72] de gereformeerde kerk, welke

58 Het wijnavat had een inhoud van 2.200 hectoliter.

59 Het 47 hectare grote park was door keurvorst Karel Theodoor in 1748 aangelegd in de stijl van Versailles en met typisch achttiende eeuwse curiositeiten voorzien.

60 Leopold (1790-1852). Groot Hertog van Baden.

61 Het slot Schwetzingen werd in 1656 gebouwd, in 1689 verwoest en weer opgebouwd.

vroeger aan de Roomsche hadt behoord, en waar in het hoofd altaar, en verscheidene schilderstukken daar van noch aanwezig waren, wij beklommen de Toorn waar van het bovenste gedeelte der trap buite om de zelve heen liep t'geen in het afdalen voor al een eizingwekkend gezicht was, het mooie overzicht der zoo fraaije omtrek vergoede deze eenigszins moeyelyke tocht: langs eene zeer aangename weg wandelde wy naar het kasteel Warsburg op eene berg geleegen, geheel met wijn stok beplant, en thans tot eene uitspanning ingerigt; zeer vermoeid van t'klimmen bereikte [73] wy dit gebouw, waar by ook noch een Toorn waar boven op zich eene vreeslyke groote kogel bevond, geheel hol zoo dat men met eenige moeite daar binne in kon komen. de jonge M[ollerus] waagde dit echter alleen, deze Kogel diende tot het geven van seinen aan het daar in de omtrek werkende arbeidsvolk, en wierd des smiddag om 12 uren en 6 uren omhoog gehaald wetende zy als dan hun werk konde verlaten; men kon aldaar de klok meest al niet hooren slaan echter is het klokkenspel te Heilbron zeer beroemd, en prijkt met aller hande aardigheden welke zich bewegen by het slaan; Mev[rouw] M[ollerus] als ook eenige der dames deden [74] noch eenige emplettes in eene zeer beroemde messen en scharen winkel. indien wy nu deze tour eens weder ondernamen zoude wy van Heidelberg in eene dag naar Heilbron door reiden, desmiddag te Sinsheim dineeren en onder weg de Ludwig Saline bezoeken, waar toe men maar een uur besteden hoefde. Tusschen het Badensche en Wurtenbergsche gront gebied ligt noch een Saline behorende aan Hesse Darmstadt.

25 Julij verlieten wy om half 7 uren Heilbron zeer tevreeden over ons logement, en vertrokken nu naar Stutgart, de weg was steeds klimmen en dalen. wy passeerde 7 bergen. het uitzicht was schilderachtig. alles [75] bebouwd en vooral zeer veel wijnstok. de schossé als een kolfbaan, deze vonden wy nergens zoo goed als in het Wurtenbergsche. ½ uur voor wij te Ludwigsburg kwamen sloegen wy eene zyweg in naar het slot Monrepos behorende aan de Koning van Wurtemberg⁶² in en uitwendig is dit gebouw zeer net maar <eenvoudig>. wy voeren de daar voor gelegene rivier over naar een klein Eiland waar op eene zeer mooie Kappel en eene hermitage waar in eene van hout maar beweegbare Hermiet, onder de Kappel was een kelder, in dezelve was rondom eene tafel gezeten eenige poppen, dit een en ander stelde voor een [76] Veemgerigt. wij haaste ons nu voor eetenstijds te Ludwigsburg aan te komen t'geen ons maar juist gelukte daar allen de gasten reeds gezeten waren. Te Ludwigsburg voormalige residentie van de voorige Vorst⁶³, waar aan het geheel zijne oorsprong verschuldigd is; bevind zich een buitengewoon groot en prachtig Paleis⁶⁴ bevattende 500 kamers meest allen zeer rijk gemeubeld, in dit gebouw heeft ook een maal Napoleon gelogeerd. om dit alles te bezichtigen hadden wy toegang kaartjes bekomen: door de Slot tuin kwamen wy aan de Emerichts Toorn⁶⁵ ter eeren der Ridder van dien naam gesticht, zijnde de Stam vader der thans regeerende Vorst van Wurtemberg [77] onder in deze Toorn vind men deze Ridder levens groot in hout, en geheel geharnast voorgesteld, zittende aan een tafel met een monnik elk met een groote bokaal voor zich, wy hoorde in deze Toorn ook noch eene zeer mooie Eolas harp⁶⁶. Om 5 uren vertrokken wy naar Stutgart, door een lange allée van Populieren naderde wij deze stadt, welke geheel omringd is van Bergen, passeerde de Aschberg waar op eene Staats gevangenis is gelegen, en namen onze intrek in het Hôtel de König van Wurtemberg. met moeite werden wij daar gehuisvest zoo dat Julliette, Pine en ik in eene daar anders niet toe ingerichte, en vreeslijke groote kamer moeste logeren

[78] v[an] I[ttersum] en K[ees] M[ollerus] logeerde gelukkig naast ons daar de overige Dames aan een geheel ander gedeelte gelogeerd waren. overigens waren wy er zeer goed: voor ons Soupé deede (behalve Mev[rouw] en Juliette) noch eene wandeling in de Slot tuin. in het terug raakte wy aan het doolen daar wy zonder gids waren, en het eenigszins duister wierd, met hier en daar te vragen kwamen wy eindelijk teregt; deze avonture was alzoo niet onaardig.

26 Julij begaven wy ons na het dejeuné naar het Paleis waar in 350 kamers waar van 3 met behangsels

62 Willem I (1781-1864). Koning van Württemberg.

63 Frederik I (1754-1816). Groothertog van Württemberg.

64 Het grootste barokpaleis van Duitsland, gebouwd tussen 1704 en 1733.

65 De Emichsburg is een kunstmatige ruïne.

66 Zie voetnoot 37.

uit de Gobelins⁶⁷ een der zelve was een geschenk van Napoleon. meest alle deze vertrekken waren [79] met veel pracht en smaak gemeubeld. eene was behangen en geheel gemeubleerd met damast van f 13 d'el, andere hadden ameublementen van zwart fluweel met shenille en zijde geborduurd, alles gewerk door de eerste vrouw van de vorige Vorst Frederik. eener Engelsche Prinses⁶⁸ door wien ook verscheidene vignetten op porselein waren geschilderd en in staande meubelen preikte; Vorst Frederik een groot liefhebber van orgels, vond men in alle de vertrekken door hem bewoond zijnde geweest eene staan onder andere was er eene stoel, zoo dra men daar op ging zitten begon er in de zitting een carillon te speelen, op eene zeer beknopte weeg machine staande in zijn schrijf vertrek lieten wy ons allen wegen, eene [80] wijzerplaat toonde het gewigt aan. de Troon zaal en noch verscheidene andere vertrekken waren in <1836> geheel vernieuwd geworden. de Eetzaal voor buite gewoone geleegenheden was door twee reijen marmere zuilen ondersteund. het verwulf of blafon was in Fresco geschilderd, en in de ronte iets lager eene rand en Ba[s]relief voorstellende de vier jaargetijden en de daar in voor-komende landeleike bezigheden, eene Ridder zaal en eene dito waar in de ridders tot die waardigheid wierden verkozen, was aldaar noch in volle pracht schoon niet meer gebruikt wordende. de Appartementen van den tegenwoordige Vorst [81] en Vorstin⁶⁹ liet men ons niet zien echter wel die van de Prinsessen Sophie⁷⁰ en Marie⁷¹ welke zeer eenvoudig waren. wy vonden daar in de beeltenis van onze Koning⁷² en die van de Prins van Oranje⁷³. De fassade van dit Paleis heeft 89 ramen. Aan het einde van de Slot tuin of Parck hetwelk zeer uitgestrekt is ligt het Zomer Paleis Rozenstein geheeten, een schilder achtig uitzicht hebbende op de berg achtigen omtrek en de Badplaats Kannstadt; alhoewel dit Paleis door de Vorstelijke persoonen dit gebruikt wordt als om nu en dan te komen dineeren; Zoo is aldaar ook alles weder op de prachtigste voet ingerigt. in de receptie kamers vond men beelderige mooie ingeleg[82]de vloeren, in de sla[a]p kamer voor de Kon[i]ngin bestemd, hadt men door middel van eene spiegel te doen verschuiven, door hare bibliotheek of schryfkamer het gezicht op Kannstadt, alles was aldaar smaakvol en net. wy reede van daar naar Kannstadt bezochte de Bronnen. de nieuw gebouwd wordende Courzaal, deze plaats beteekend buiten hare fraaije ligging niet veel: wy tourde nu noch eenige tijdt om en door Stutgart welke plaats ons zeer beviel en bezochten aldaar verscheidene winkels allen zeer goed.

27 Julij ruim half acht uren verlieten wy Stutgart alwaar eenigen onzer [83] noch wel een daagje hadden willen vertoeven, en vertrokken naar Tubingen dineerde aldaar in een logement juist tegen over eene Studenten Societeit gelegen alwaar vrijwat drukte heerschte en vervolgde onze weg naar *Hechingen* welke zeer bergachtig was. wy passeerde er zeeven. Hechgingen boven tegen eene berg gelegen heeft eene zeer steil op komen, en door de gevallene reegen was de weg zeer glibberig: by deze moeyelijke oprit ontmoeten wy nu juist de Vorst⁷⁴ zittende in een oopen reittuig met zijne Nicht en lijfarts, en werden zeer beleefdelijk door hen gegroet.

deze plaats alhoewel eene residentie stadt is <even> als het Paleis zeer [84] onaanzienlijk; het eerste wat onze aandacht tot zich trok was het onvoltooide paleis, waar over het huis welke de Vorst thans bewoond gelegen is. Aan het Post Hôtel Könings hütte genaamd stapte wy af; al waar wy zeer goed waren, en het uitzicht hadden op het Slot Hohen Zollerngen, Stam Slot van de Kon[i]nglijke famiële van Pruisschen; wij bezochten dien avond noch de Roomsche kerk waar in wy de grafsteen vonden van de Pruissische Ambassadriesse in 1831 te S'Gravenhage overleden, en aldaar begraven. Zij was

67 Zie voetnoot 4.

68 Augusta prinses van Brunswijk (1764-1788), echtgenote van Frederik I. De hertogen van Brunswijk waren sedert 1714 koningen van Engeland.

69 Willem I (1781-1864) en diens derde echtgenote, zijn nicht Pauline Therese Louise van Württemberg (1800-1873).

70 Sophia prinses van Württemberg (1818-1877). In 1839 trouwde zij met Willem prins van Oranje-Nassau, later koning Willem III.

71 Maria prinses van Württemberg (1816-1887).

72 Willem I (1772-1843). Koning der Nederlanden.

73 Waarschijnlijk de kroonprins (1792-1849), in 1840 koning Willem II.

74 Karel van Hohenzollern-Sigmaringen, van 1831 tot 1848 vorst van Hohenzollern-Sigmaringen.

geboren eene Prinsesse Van Hohenzollerngen; wij wandelde verder de stadt rond, ook langs het Paleis van den Erfprins⁷⁵; alwaar de Koningin van Brazilië⁷⁶, zuster van de Prins, en Hertoginne van [85] Braganza, gelogeed was; dit gebouw zag er zeer goed uit.

28 July des smorgens ten half 6 uren wandelde wy allen uitgenomen Kees en Cateau, naar de ruine van het Slot Hohenzollerngen, gelegen op eene berg, welke 2600 voeten boven de zee verheven is, echter maar 1000 hooger als de stadt Hechingen; Willemine en Christine keerde halver wege terug, daar de weg hun wat lang en moeyelijk viel, op sommige plaatsen was het zeer steil. Eene zaal van deze ruine was 50 jaren geleden hersteld geworden, en hadt men daar in alle de levens groote oude famielle portretten doen plaatsen, waar van de oudste van 840 dagteekende. completee harnessen, vond men er in menigte; en bevond zich ook daar eene cappel, welke later [86] eene der Pruissische Prinsen daar heeft doen bouwen: het uitzicht was daar heerlijk, het weder goed en de lucht reedelijk helder. Wij daalde nu eene andere weg af welke nu en dan vrei ongebaand was, daar bij was het gras door de dauw noch nat, en dus zeer glad, waar door Pina twee malen en ik vijf malen gevallen ben zonder ons echter te bezeeren; ons gezelschap hadt daar niets van gemerkt, wijl wij hun een groot eind voor uitwaren, om neegen uren kwamen wy aan het logement terug en vertrokken ruim half tien weder van daar.

Uithoofde de jonge Mollerus schrikkelijke kiespijn hadt, wilde wy hem niet op de bok van het reittuig laten [87] zitten, en wilde ik dit in zijne plaats eens beproeven; tot mijne groote speit was dit maar van korten duur, daar mij dit te moeyelijk was, met het uitzicht won ik anders veel, daar deze weg weder zeer bergachtig was. Te Balingen kregen wij voor elk reittuig noch een paard tot voorspan en reede daar mede tot Schonberg t'welke boven aan eene berg is gelegen, deze oprit was weder zeer steil; wy dineerde aldaar reedelijk wel; hier maakte men ons opmerkzaam, dat de roomsche vrouwen allen een vreemd soort van zwarte mutsen droegen, en de gereformeerde allen bloodshoofd waren; dit hadt hare oorsprong uit de 30 jarige oorlog. Van Heidelberg af begon nu de kleeding vreemder te worden, de mannen allen [88] korte broeken en steken. Zonder voorspan reeden wy nu tot Aldingen alwaar wy voor elk reittuig noch twee paarden bekwamen, van het reittuig in het welke ik mij bevond waren telkens de voorpaarden af zoo slecht waren dezelve ingespannen; men zag ons daar voor de prins van Wurtemberg aan hadden dus veel bekeiks, en worden veel gegroet; wy reede door Sparlingen. een zeer mooi dorp en arriveerde by half tien uren te Tüttlingen Hotel <zum swartze Beare>, alwaar men eenige moeijelykheid maakte ons te logèren, echter gelukte het, wy sliepen nu met Cateau en Pina op eene kamer waarvan een der beschotten zeer doorluchtig was, overigens was het er zeer goed.

[89] 29 July van 8 uren van Tüttlingen vertrokken met voorspan, t'geen echter zeer onnoodig was; de weg ging door bosschen en dalen en was heerlijk mooi, wy ontwaarde <al> spoedig het Meer van Constans arriveerde ten half twee uren te Adolp Zele en stapte aan de Post af; wandelde terwijl ons dinée gereed werd gemaakt langs het meer bezochte de roomsche kerk alwaar juist heerlijk gespeeld en gezongen werd; om 3½ uur vertrokken wy weder, en reeden toen steeds langs het meer, waar over wy een overschoon uitzicht hadden, Constans steeds voor ons hebbende alwaar wy niet zonder slinger wegen aan kwamen juist ten 7 uren by het inkomen reeden wij over eene overdekte brug gelijk aan die te [90] Heilbron, en namen onze intrek Hôtel le Brochet, de Hospes en vrouw kwamen ons extra fatsoendelijk voor een der vrouwelijke bediende hadt eene zeer buitengewoone kleeding. Daar het nu toch Zondag was en wy allen zeer vermoeid waren bleven wy rustig in onze apartementen

31 Julij de stadt Constans is niet zeer groot en zeer oud, de ligging alleen is zeer mooi; onder de merkwaardigheden aldaar behoord de zaal van het concile⁷⁷ bevattende het levens groote beeld van

75 Karel Anton van Hohenzollern-Sigmaringen volgde zijn vader op en was de laatst regerende vorst, hij stond in 1849 de souvereiniteit af aan zijn verwant Frederik Willem IV koning van Pruisen.

76 Waarschijnlijk geen zus maar een tante van Karel Anton: Amélia de Beauharnais (1812-1873), prinses van Leuchtenburg en weduwe van Pedro I koning van Brazilië. Zij was mogelijk een zus van Stephanie de Beauharnais, de echtgenote van de vader van Karel Anton, Karel van Hohenzollern-Sigmaringen.

77 Het concilie dat van 1414 tot 1418 in Konstanz gehouden werd.

Jean Huss voor ganger van Luther; welke om zijne gods dienstige gevoelens levendig verbrand wierd, zijne Vriend en verdediger Heronimus Parkel⁷⁸ en eene Dominicaner monnik staan aan weerszijde naast hem. [91] ook ziet men in zijne gevangenis waar van de deur <ittentik> is; onder noch nadere merkwaardigheden zagen wy ook eene dolk afkomstig van het Vehm gericht, welke zich doormiddels eener keer in drie punte verdeelde. Van daar bezochten wy nu de overdekte brug om eene zich daar bevindende moole te bezichtigen, welke door het water in werking wordt gebragt en waar in het graan gepeld, gemalen en gebuild wordt: het water in het meer ook onder de moolen heeft eene bijzondere mooie groene couleur.

De cathédrale kerk aldaar is in en uitwendig zeer mooi⁷⁹, bevattende manuscripten, en veele rykdom, en zilvere en goude siraden. Na het eeten gingen nu Jan, Cateau, en wij beide op de Toorn, van waar wij [92] een overheerlijk gezicht hadden over de zoo weit uitgestrekte omtrek, en zelfs op eenige bergen in Zwitserland de sneuw konde onderscheiden. des nademiddags reede wy naar het landgoed Arenenberg geheeten toe behoord hebbende, en bewoond geweest zijnde; door de gewezen Koningin van Holland, Hortence⁸⁰, in october 1836 aldaar overleden. thans was zulks het verblijf van hare eenig overgeblevene zoon Louis Napoleon⁸¹ (de held van Straasburg⁸²) deze was by onze komst juist uitgerede; door voorspraak van den Baron Hoger, welke met ons in het zelfde Hôtel te Constans logeerde, en ons eenige regels hadt mede gegeven werden wij het Slot toe gelaten het t'geen natuurlijk zeer belangrijk voor ons was, de kamers [93] waren eenvoudig en zeer net, versierd met veele portretten, waar onder dat van Keizer Napoleon, levensgroot gezeten op een wit paard; vervaardigd in de Gobelins⁸³; een schilderstuk voorstellende de Keizerin Josephine⁸⁴ ook levens groote, twee dito van Hortence en die van de < -- > Koning van Holland⁸⁵, deze in Kurassieruniform, een van Louis Napoleon hunne zoon, en van de beide Prinsjes waar van de eene in Holland de andere in Italie zijn overleden; verscheidene gelykende Bustes, en andere merkwaardigheden. Terwijl wy noch daar waren kwam Louis Napoleon terug welke wy echter maar zeer in het verschiet zagen. Na by het huis was een zeer nette kappel gelegen, ook een Theater. Wij namen op raad van de bediende welke ons rond geleid hadt, onze terug [94] reis langs eene andere werg. namelijk over de Wolfsberg reede langs het kasteel van die naam, en beklommen iets verder eene houte Toorn welke nege jaren geleden daar op die hoogte geplaats was om het beelderige uitzicht van dien omtrek de nieuwsgierige reizigers te doen genieten; de zon ging juist onder toen wy boven kwamen waar door de lucht toen minder helder was en het uitzicht dus niet zoo uitgestrekt was. Ten 9 uren waren wy te Constans terug zeer tevreden over ons uitstapje: wij hadden noch gehoopt een tourtje op het meer te doen en eens naar het Eiland Rheingau te varen maar daar toe was te veel wind wij logeerde int'Hotel le Brochet alwaar wy zeer te vrede waren en vertrokken 31 Jullij naar Schaffhouzen. onze weg liep nu [95] juist aan de andere oever van het meer als van waar wy gekomen waren en was schilderachtig schoon de regen hinderde ons echter nu en dan om goed te kunnen uitzien: ruim 2 uren arriveerde wy te Schaffhouzen dineerde in l'Hotel le Tauron zeer goed en reeden ruim vier uren naar Neuhausen, stapte aan het Hôtel La chute du Rhein af, wandelde de weg toen weder een eindwegs op alwaar wy een schuit vonden welke met de naam van groote drie plank kon bestempelen. wy namen daar in alle plaats echter maar op planken daar zoo los over gelegd t'geen eenige van ons gezelschap zeer beangste. wy voeren daar mede de Rhein af tot zeer dicht boven de val. wandelde toen naar het Balcon om alzoo het frappante het eerste te zien [96] dit gezicht maakte op ons allen dan ook geen geringe indruk. wy stonden zoo dicht by de val dat Juliette en ik voor al in een oogenblik duchtig nat wierden en door de aandrang van het water

78 Hieronymus von Prag, ook een volger van Maarten Luther, werd een jaar na Hus op dezelfde plek verbrand.

79 Een kruisvormige romaanse basiliek uit de elfde eeuw die tussen 1435 en 1680 geheel werd verbouwd.

80 Hortence de Beauharnais (1783-1836). Koningin van Holland, echtgenote van Lodewijk Napoleon.

81 Charles Louis Napoleon (1808-1873), later Napoleon III keizer van Frankrijk.

82 Hij deed in 1836 te Straatsburg een poging zich tot keizer te laten uitroepen.

83 Zie voetnoot 4.

84 Joséphine Tascher de la Pagerie, beter bekend als de Beauharnais (1763-1814). Eerste echtgenote van keizer Napoleon I.

85 Lodewijk Napoleon (1778-1846). Van 1806 tot 1810 koning van Holland.

ons het adem halen moeilijk wierd; wy klommen vervolgens naar het kasteel Laufen; behorende aan de regering van het canton Zurich en verhuurd voor f 1400 s'jaars, van daar zagen wy nu de val van boven en alzoo in zijn geheel van zulk een verdoovend gedruis door het afstorten van het water kan men zich moeilijk een denkbeeld maken als ook dat zulks maar zoo altijd voor duurt. In het kasteel kochten wy eenige platen van de Rhein val waar onder twee als cadeau voor den H^E van Ittersum onze [97] zoo hulpvaardige en met alles zoo bekende reisgenoot. Vervolgens voeren wy in een tent schuitje gezeten kort onder de Rhein val heen. De maan wilde juist dien avond niet voor ons zichtbaar worden, zoo dat wy van het genoeg ver[s]token bleven dat heerlyke schouwspel by maanlicht te zien. De volgende morgte zijn[d]e 1 Augustus gingen wy onder eene mooie zonneschein naar de chambre obscure⁸⁶ alwaar de val ons weder zeer duidelijk werd voorgesteld wy bezochten daar na noch eens weder de val komende van eene andere zijde en vertrokken na gedejeuneerd te hebben ruim 9 uren van Neuhaus, naar Donauhesschingen. onze route liep nu door het Schwarzwald over hooge bergen waar door het uitzicht ruim en schilderachtig was [98] in de verte onderscheiden wy de Zwitsersche gebergten met sneuw bedekt; wy dineerde in het post huis by Rande te <Renastige>: hadden onderweg voor elk reittuig een paard noch tot voorspan, en arriveerde ruim 6 uren te Donau Hesschingen, gingen aldaar de kerk, t'Slot en Slottuin zien het laatste behorende aan de vorst van Fürstenberg. deze famielle schoon buite regering <brengt> aan die plaats veel welvaart en zijn daar dan ook zeer bemind. het slot schoon zonder uitstekende pracht was zeer net. onder veele schildereijen zagen wy ook de afbeelding hunner 7 kinderen waar van eene eenige tijdt geleden overleden was; in de tuin waar in zeer veele Bloemen <is> een bassin waar in een der [99] sources van den Donau ontspringt. Een dorp daar in de nabyheid op een berg gelegen heet Fürsten berg en is het oord waar uit het geslacht van die naam is ontsproten. in die nabyheid licht ook een jachtslot. na om 9 uren gesoupeerd te hebben begaven wy ons te rusten. Hotel die Schütters alwaar het zoo als ook te Neuhausen peper duur was. 2 Augustus om 8 uren van Donau Eschlingen naar Freiburg vertrokken alwaar wy circa 9 uren arriveerde, geheel opgetogen over de heerlijke mooie weg die wy hadden afgelegd meestal door een dal omringt van hooge bergen met zwaar sparren hout begroeit, op sommige plaatsen zeer nauw en de weg zeer steil wy gingen alzoo de reituijen uit ook om des te beter te kunnen zien, op deze hoogte liep de weg [100] zoo kronkelende om de Bergen heen dat men rondom van bergen omringd scheen en geen uitkomst zag. even te vooren passeerde wy een Gipsteen moolen, en zagen die steenen uit de bergen hakken

[Einde verslag. De resterende pagina's zijn onbeschreven gebleven.]

86 chambre obscure. Camera obscura: een kastje waarin het licht slechts door één opening naar binnen valt en daardoor een beeld van zich buiten het kastje bevindende voorwerpen te zien is.

Index

- Adolp Zele 23
 - De Post 23
 - Roomsche kerk 23
- aeolusharp (Eolas harp) 15, 21
- Aldingen 23
- Altwied 13
 - Ruïne 13
- Amsterdam 19
- Andernach 12
- Arenenberg. Landgoed 24
- Ariadne (Ariane). Beeldhouwwerk 17
- Arisberg 12
- Arnhem 8, 9
- Aschbach 19
- Aschberg. Berg 21
- Assmannshausen (Asmanshausen) 15
- Auerbach 19
- Augusta prinses van Brunswijk 22
- Augusta prinses van Saksen-Weimar-Eisenach 15
- Augustenburg. Paleis 10
- Baden Baden (Bade Bade) 20
 - Het Badensche, Badensche gront 21
- Balingen 23
- Balthasar. Koning 9
- Beauharnais, Amélia de 23
- , Hortence de. Koningin van Holland 24
- , Stephanie de 23
- Beethoven (Beethove), Ludwig von. Componist 16
- Beieren 10
- Bendorf 14
- Bergstrasse. Landstreek 19
- Bessungen 19
- Bethmann (Bhetman), familie (famielle) Von 18
 - , Simon Moritz von. Bankier 17
- Bingen 8, 15, 16
 - Hotel die Weissen Ross 15
- Binger Loch 15
- Bonaparte zie Jérôme Bonaparte.
- Bonn 8, 10
 - Alte Zoll 11
 - Cathedrale 11
 - Hôtel die Stern 10
- Boppard 14
 - Kerk 14
 - Post huis. Herberg 14
- borduurwinkel 13, 18
- Braber, juffrouw (Mej^w, ik) 7, 9, 12, 21, 23, 24
- Breisig 12
- Bröhl (Brohl) 12, 13
- Bröhl bach. Rivier 13
- Brömserburg. Burcht 16
- Bruhl 10
- Brunswijk 22
- camera obscura (chambre obscure) 25
- Canossa 12
- Cannstatt (Kannstadt) 22
 - Bronnen 22
 - Courzaal 22
- Caspar (Gaspard). Koning 9
- Castel 16
- Cateau zie Mollerus, Cateau.
- Caub 15
- Christine, Chrisje zie Mollerus, Christina.
- Clemens August van Beieren. Keurvorst van Keulen 10, 11
- Clemensruhe. Paleis 11
- Coburg, prinsen van 11
- concilie van Konstanz 23
- Constantijn de Grote. Keizer van Constantinopel 11
- Dannecker (Danneker), Johann Heinrich von. Beeldhouwer 17
- Darmstadt 8, 18, 19
 - Hôtel die Traube 18
 - Paleis(tuin) 18
 - R.K. koepelkerk 18
- Den Haag (S'Gravenhage) 22
- Deutz 8, 10
 - Hotel Belle Vue 10
- Donaueschlingen (Donauhesschingen, Donau Hesschingen, Donau Eschlingen) 8, 25
 - Hotel die Schütters 25
 - Kerk 25
 - Slot(tuin) 25
- Dort, Baron van 19
- Dostor. Borduurwinkel 18
- Drachenfels (Dragenfels). Berg 11, 12
 - Ruïne 12
- Duitsland (Deutschland, Vaderland) 8, 12, 14, 15, 21
 - Duitsche Keizeryk 17
- Dunerstein (ruïne, slot) 13
- Dunerstein [Landstreek] 13
- Dunerstein 13
 - Bron 13
- echo 15, 18
- Ehrenbreitstein. Fort 8, 14, 15
 - Hôtel Weissen Ross 14
- Ehrenbreitstein. Dal (Thal) 14
- Ehrenfels. Ruïne 16
- Eisenach 15
- Emichsburg (Emerichts Toorn). Ruïne 21
- Engeland 22
- Engers 14
- Essenak. Kasteel 13
- Falkenstein. Ruïne 18
- Frankfurt (Frankfort) 8, 17
 - Begraafplaats 17, 18
 - Dom 17
 - Hôtel l'Empereur 17
 - Römer (Roemer). Stadhuis 17
 - Römerberg 17

- Frankrijk 8, 17
 Frans II. Duits keizer 17
 Frederik I. Groothertog van Württemberg 21, 22
 Frederik Willem IV. Koning van Pruisen 10, 14, 23
 Freiburg 8, 25
 Friederich berg, de 14
 Fürstenberg 25
 Hotel die Schütters 25
 Jachtslot 25
 Fürstenberg, familie (famielle) Van 25
 ----, Vorst van 25
 Gevers, heer 18
 gipsteen 25
 Gobelins, de. Werkplaats 10, 22, 24
 God (Heiland, Christus) 11, 12
 Godesberg 8
 Godesberg. Berg 11
 Ruïne 11
 Godesberg. Stadje.
 Draitsch Bron 11
 Hôtel Belle vue 11
 Klooster-Marien Forst 11
 Gregorius VII. Paus 12
 Gutenberg (Gutemberg), Johann. Uitvinder 16
 Habsburg, Maria Amalia van 10
 Hechingen (Hechgingen) 8, 22, 23
 Paleis 22
 Post Hôtel Könings hütte 22
 Roomse kerk 22
 Heidelberg 8, 19, 20, 21, 23
 Hôtel d'Hollande 19
 Kasteel 19, 20
 Heilbronn (Heilbron) 8, 20, 21, 23
 Gereformeerde kerk 20, 21
 Hôtel de Roos 20
 Klokkenspel 21
 Helena. Keizerin van Constantinopel 11
 Hendrik IV. Duits keizer 12
 Heppenheim (Happenheim) 19
 hermitage 21
 hernhutters, de 7, 12
 Hessen-Darmstadt (Hesse Darmstadt) 16, 18, 21
 Hoger, Baron 24
 Hohenzollern (Hohen Zollerngen). Paleis 22
 Hohenzollern (Hohenzollerngen). Ruïne 23
 Hohenzollern (Hohenzollerngen) Prinsesse Van 23
 Hohenzollern-Hechingen 22
 Hohenzollern-Sigmaringen 23
 Holland 12, 24
 Holweg Betman, heer 12
 Holweg, mevrouw 12
 hunnen 10
 Hus (Huss), Jan (Jean). Hervormer 13, 24
 Illingsburg 19
 Indesheim 16
 industrie-tentoonstelling 10
 Isenburger dal 14
 Waterval 14
 Italië (Italie) 24
 Ittersum, familie Van 7
 ----, Henry van 7
 ----, Johannes Gerardus Julius (Jan) baron van (heer van Ittersum) 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 20, 21, 24, 25
 Jérôme Bonaparte. Koning van Westfalen 17
 jesuïten (Jesuiten) 10
 Johannisberg 16
 Josephine. Keizerin van Frankrijk 24
 Jozef I. Duits keizer 10
 Juliette *zie* Mollerus, Juliette.
 Karel Anton. Vorst van Hohenzollern-Sigmaringen 23
 Karel. Vorst van Hohenzollern- Sigmaringen (vader) 22, 23
 Karel Theodoor. Keurvorst van Baden 20
 Karel Willem Lodwijk. Groothertog van Hessen-Darmstadt und bei Rhein 18
 Karel IV. Duits keizer 17
 Karel VII Albert van Wittelsbach. Duits keizer 10
 Kees *zie* Mollerus, Kees.
 Keulen 8, 9, 10, 11, 13, 15
 Dom 9
 Hôtel de Cologne 9
 Kerk der Heilige Ursula 10
 Kerk der Jesuiten 10
 Stadt huis 10
 Klopp (Klop). Kasteel 16
 Koblenz (Coblentz) 8, 14, 15
 Moesel brug 14
 Koenraad (Conrad I) van Franken. Duits keizer 17
 Koningstein. Ruïne 18
 Koningstein (Koningstein) 18
 Königswinter (Köningswinter) 8, 11
 Konstanz (Constans) 8, 13, 20, 23, 24
 Cathédrale kerk 24
 Hôtel le Brochet 23, 24
 Konstanz (Constans), Meer van (meer) 23, 24
 Koster, Laurens Janszoon. Uitvinder 16
 kristal 17
 kropgezwollen 14
 Kroonberg. Ruïne 18
 kruiken 13
 Kruisberg, de 10, 11
 De Heilige trap 11
 Kapel 11
 Laach, meer van 13
 Lahn. Rivier 8, 14
 Lahn. Ruïne (ruïne) 14
 Laubenheim (Laubeheim) 16
 Laufen. Kasteel 25
 Leopold. Groot Hertog van Baden 20
 Lent 9
 Leuchtenburg, Prinses van 23
 Lodewijk I. Groothertog van Hessen-Darmstadt und bei Rhein 18
 Lodewijk IV. Groothertog van Hessen-Darmstadt und bei Rhein 16, 18
 Lodewijk Napoleon. Koning van Holland 24

- Louis Napoleon zie Napoleon III.
 Ludwig Saline. Zoutmijn 20, 21
 Ludwigsburg 21
 Emichsburg (Emerichts Toorn). Ruïne 21
 Paleis(tuin) 21
 Lurelei (Lurleij). Rots 15
 Luther (Lutther), Maarten. Hervormer 24
 Main. Rivier 8, 17
 Mainz (Mains) 8, 16, 17
 Castel 16
 Cathedrale 16
 Hôtel du Rhin 16
 Montebello. Fort 16
 Neue Anlage 16
 Maria prinses van Württemberg 22
 Maria Amalia van Habsburg 10
 Maria Laach (Klooster Laach) 8, 13
 Kapel, kappel 13
 Maria Theresia. Keizerin van Oostenrijk 10
 Mäuseturm (Mäuse Thurm) 16
 Melchior. Koning 9
 Melibocus (Meliboens, Meliboun). Berg 19
 Merwede, Johanna Geertruida Juliana Mollerus-van
 der (mevrouw, mevrouw Mollerus) 7, 9, 11, 12, 19, 21
 messen- en scharenwinkel 21
 Meulen, heren Van der 13
 molensteengroeven 13
 Mollerus, Cateau 7, 9, 11, 19, 23, 24
 ----, Christina (Christine, Chrisje, Crisje) 7, 9, 18, 23
 ----, Cornelis Adriaan 7
 ----, familie (famille) 7, 9
 ----, Johanna Henriëtta Mellina 7
 ----, Juliette (zij) 7, 11, 13, 18, 21, 24
 ----, Kees (de jonge Mollerus) 7, 9, 18, 21, 23
 ----, Philippine (Pine, Pina) 7, 9, 11, 18, 21, 23
 ----, Wilhelmina (Willemine) 7, 15, 23
 Monrepos. Paleis [bij Neuwied] 12
 Monrepos. Paleis [bij Stuttgart] 21
 Montebello. Fort 16
 Mossenberg, de 11
 Napoleon I. Keizer van Frankrijk 17, 21, 22, 24
 Napoleon III. Keizer van Frankrijk 24
 Neckar (Necker). Rivier 8, 19, 20
 Neckargemünd 19
 Neckarsteinach 19
 Nederland 8
 Neuhausen (Neuhauzen, Neuhaus) 24, 25
 Hôtel La chute du Rhein 24
 Neuwied 7, 8, 12, 13, 14
 Gasthof der Brüder. Hôtel des frères Moraves
 (hôtel) 12, 13
 Hernhutter kerk 13
 Instituten voor Jongeheeren 13
 Instituten voor Jufvrouwen 13
 Internaat van de Hernhutters 7
 Slot(tuin) 13
 Zuster huis 13
 Neuwied, prins van 12
 Niederburg 16
 Niedermennig 13
 Niederwald 15, 16
 Jagt huis 16
 Nonnenwerd. Eiland 12
 Klooster 12
 Hôtel 12
 Nijmegen (Nymegen) 8, 9
 De Zalm. Logement 9
 Oberwinter 12
 Oostenrijk 10
 Oranje-Nassau 22
 orgels 22
 papier moolen 13
 Parijs 10
 Pauline Therese Louise van Württemberg 22
 Pedro I. Koning van Brazilië 23
 Pfalz, Kasteel van de 15
 Pine zie Mollerus, Philippine.
 Pollin 12
 Poppelsdorf 11
 Poppelsdorf. Paleis(tuin) 11
 Prag (Parket), Hieronymus (Heronimus) von 24
 Pruisen (Pruissen, Prusschen) 10, 14, 15, 22, 23
 Pruissische Ambassade 22
 Rande. Herbergier 25
 Remagen 12
 Renastige 25
 Rheinfels (Rhijnfels). Ruïne 15
 Rheingau. Eiland 24
 Rheinstein (Rhynstein). Kasteel 15, 16
 Rheinval. Waterval 24
 Rhens 14
 Richard. Auteur of uitgever van een reisgids 9
 Rolands Eck 12
 Kasteel Rolandseck, Rolands Eck 12
 Ruïne 12
 Rome 10
 Romerberg. Berg 14
 Rommersdorf 14
 Rothschild (Rotschild), Amschel Mayer. Bankier 17
 Rozenstein. Paleis 21
 Rudesheim (Rudesheim) 15, 16
 Rijn (Rhijn, Rhein, revier). Rivier 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 24
 Sachshausen 17
 Sanct Goar (St: Goar) 8, 14, 15
 Hotel Lilie, Hôtel le Lijs 14
 Sanct Goarhause (St Goarhause) 15
 Saksen 15
 Sayn (Saijn) 14
 Ruïne, ruïne 14
 Schaffhausen (Schafhouzen) 7, 8, 24
 Hotel le Tauron 24
 Waterval (Rhein val, val) 25
 Schonberg 23
 Schwarzwald 25

- Schweitzertal (Schwytse Thal) 15
 Schwetzingen 20
 Slot(tuin) 20
 Sinsheim 20, 21
 Gasthaus die 3 Königen 20
 Sinzig 12
 Soden 18
 Sophia prinses van Württemberg 22
 Sparlingen 23
 Steeg, de 9
 steengroeven 13
 Steigerwald. Kristalwinkel 17
 Stibel. Patronen- en tapisseriewinkel 18
 Stolzenfels. Kasteel 14
 Straatsburg (Straasburg) 24
 Stuttgart (Stutgart) 8, 21, 22
 Hôtel de König van Wurtemberg 21
 Paleis(tuin) 21, 22
 Paleisvan de erfprins 23
 Rozenstein, Zomer Paleis 22
 Superville, heer 9
 Tascher de la Pagerie, Joséphine 24
 trassteen 13
 Tübingen 22
 Studenten Societeit 22
 tufsteen 13
 Tüttlingen 23
 Hotel zum swartze Beare 23
 Uldorf 16
 Ursula (Heilige) 10
 Utrecht 9
 Vallendaar 14
 Vallienburg. Kasteel 16
 Versailles. Park 20
 Vogezen (Voges). Gebergte 20
 Warsburg. Kasteel 21
 Wassenach 13
 Laacher Sée. Gasthuis 13
 wassteen 12
 Weimar 15
 Westfalen 17
 Wezel 9
 Wied, Wilhelm Hermann Karl. Vorst van 13
 ----, Prinsen van 13
 Wiedbach. Beek 13
 Wiesbaden 17
 Willem I. Keizer van Duitsland 15
 Willem I. Koning der Nederlanden 22
 Willem I. Koning van Württemberg 16, 21, 22
 Willem II. Koning der Nederlanden 22
 Willem III. Koning der Nederlanden 22
 Wolfsberg. Berg 24
 Wolfsberg. Kasteel 24
 Württemberg 16, 21
 Het Wurtenbergsche 21
 Wurtenbergsche gront gebied 21
 ijzergieterij (Yzergieterij) 14
 Zeeland 9
 Zeven gebergte 10
 Zürich (Zurich). Kanton (canton) 25
 Zwarte Woud (Schwarzwald) 25
 Zwitserland 8, 14, 24
 Zwolle 7

Eerder is in deze serie verschenen:

1	DIERBARE LAURA Brieven van Rudolf Sandberg 1823 – 1830	14.-
2	HOOGH WEL GEBOREN HEER EN NEEF Brieven van de patriot Adolf Warner van Pallandt tot Zuthem 1782 – 1787	Digitale uitgave 5.-
3	NAAR PARIJS Een reisverslag van enige Zwolse heren naar de Franse hoofdstad 1777	7. ⁵⁰
4	LIEVE NAATJE Brieven van Elsje Feith aan Naatje Siertsema, en andere familieleden	8. ⁵⁰
5	EENE REYSE NA VLAANDEREN EN BRABAND Een reisverslag van Lambertus Nilant uit 1768	8. ⁵⁰
6	AEN ALLE VRINDEN MET RESPECT Correspondentie van familie Nilant 1698 - 1762	9.-
7	VAN FOLIO TOT DUODECIMO Negen particuliere Zwolse bibliotheken	10.-
8	VERLOREN HUISELIJK GELUK Gedichten en overpeinzingen 1795 - 1817	7. ⁵⁰
9	BANKROET De ondergang van Johan Willem Simon baron van Haersolte 1810	17. ⁵⁰
10	GELIEVE HET DAER HEEN TE DIRIGEREN... De brieven van Willem V aan Arend Sloet tot Tweenijenhuisen 1771 - 1785	9.-
11	ALLER TREFFENDST EN STOUT De huwelijksreis van J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837	6.-
12	BROEDER IN APOLLO Brieven en alba amicorum van Zwolse dichters 1800 - 1840	12.-
13	EEN GROTE TOUR Hendrick Jordens in Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland 1684 - 1685	10.-
14	LEVENSBERICHT De autobiografie van J.F. Serrurier 1771 - 1844	11.-
15	EEN HELE COURANT De correspondentie van de familie Bangeman 1804 - 1881	11.-
16	REISEBOEK Vijftien reisverslagen van de jonge graaf van Rechteren Limpurg 1804 - 1813	Digitale uitgave 5.-
17	DE GEWIGTIGSTE GEBEURTENISSEN Het studentendagboek van Adolph F.L. graaf van Rechteren Limpurg 1814-1817	12.-
18	OVER GROTE KEIEN NAAR PARIJS De huwelijksreis van graaf van Rechteren Limpurg 1824	7.-
19	LIEVE PAPA! Brieven van W.B Blijdenstein, bankier te Londen aan B.W. Blijdenstein, bankier te Amsterdam 1895-1907	14.-
20	AANGENAME RENCONTRES Drie reisherinneringen aan de Rijn 1821, 1840 en 1865	8.-
21	PERROKIETEN EN PAPAGAYEN, PAPAIJERS EN PISANGS Een reis om de wereld 1824 - 1826	7.-
22	SCHOUWSPLEN Een reis naar de Middellandse Zee 1834	8.-
23	HET ANKER WORDT GELIGT Brieven vanuit de hele wereld van J.C. baron van Haersolte 1824 - 1834	Digitale uitgave 5.-
24	HERINNERINGEN AAN DUITSLAND Harzgebergte 1856, Taunusgebergte 1872, Baden-Baden 1902	9.-
25	EN ROUTE Drie reisjournalen van Rudolphina gravin van Rechteren 1827, 1836 en 1838	9. ⁵⁰
26	EER EN LUISTER Het proces om de havezate Haerst 1786 - 1803	9. ⁵⁰
27	TAL VAN BERGEN EN BOSSCHEN Een reis naar Saksen, Bohemen en het Thüringerwoud 1876	8.-
28	GEFNUIKTE AMBITIES Geen geld en eer voor onwettigen 1834-1900	10.-
29	EEN WAARLYK PRACHTIG LANDSCHAP Een reis door Graubünden en Glarus 1875	8.-
30	AFGEZEIJLD Een commissie naar Staats-Vlaanderen 1783	7.-
31	ONBESCHRYFELYK GROOTSCH Een wandeling door Zwitserland 1869	Digitale uitgave 5.-
32	WILDROMANTISCH Een tocht door Beieren, Tirol en Oostenrijk 1878	Digitale uitgave 5.-
33	EEN ALLERDROEVIGST TREURTONEEL Een mislukte reis naar Noord-Amerika 1783	7.-
34	EEN ONAFHANGELIJK WIJS EN ALMAGTIG WESEN De geloofsbelijdenis van Margaretha Isabella van Ittersum tot Relae 1801	10.-
35	TOT LOSSER GEKOMEN Het notitieboek van Aleida Leurink 1698-1754	Digitale uitgave 5.-
36	'T IS EENE TOOVERWERELD Een bezoek aan de wereldtentoonstelling te Wenen en een tocht in Salzkammergut door Mattheus van Delden 1873	Digitale uitgave 5.-

37	EEN AANBLIK EENIG IN ZYN SOORT Mattheus van Delden in Tirol en in het noorden van Italië 1868		10.-
38	s'LANDS WIJZE, s'LANDS EER Beschrijving van Londen, Wight en Noord-Wales door Mattheus van Delden 1879		9.-
39	REIJSJES NA MUNSTERLAND Floris Willem Sloet tot Warmelo, 1776; Hendricus Octavius Feith, 1814 en 1817; Adrien Jean Elisa van Bevervoorden, 1834		9. ⁵⁰
40	ONGEMEENE LIEFDE EN GENEAGENTHEYT Hendrik Berents' journaal van zijn reis naar de Doopsgezinde Broeders in Pruisen, 1719	Digitale uitgave	5.-
41	THEE DRINKEN Het dagboek van Steven van Delden en Aleida Catharina Houck, 1812-1824	Digitale uitgave	5.-
42	REIZEN VOOR GENOEGEN Een reisje van Aleida van Delden door België en langs de Rijn, 1856, en van Mattheus van Delden door België, 1863	Digitale uitgave	5.-
43	DEN TOESTAND DER BOSSCHEN Een studiereis van J.H.G. Jordens door Duitsland ten behoeve van de bosbouw in Oost-Indië. 1854-1855	Digitale uitgave	5.-
44	VERDER! IMMER VERDER! Een bezoek van Mattheus van Delden aan het kleine eiland Helgoland. 1877	Digitale uitgave	5.-
45	GEGROET Gedichten van Hermannus Gerhardus Gregorius Overbeek. 1880	Digitale uitgave	5.-
46	DICHT-LUIJM Een verzameling van mengeldichten door Willem de Lille. 1774-1781	Digitale uitgave	5.-
47	DE NIEUWE WERELD Een vakantiereis van Willem van Haersolte naar Noord-Amerika. 1904	Digitale uitgave	5.-
48	MIJN' LIER De gedichten van Hendrik Gerhard Kronenberg. 1797-1819	Digitale uitgave	5.-
49	GETROUWE AANKLEVERS VAN 'T HOOGVORSTELYK HUIS Brieven van A. Rotterdam, perdikant te Zuilen en Steenwijk aan J. Royer, hofpredikant van stadhouder Willem V. 1752-1780	Digitale uitgave	5.-
50	EEN SIERAAD VAN ZYN GESLACHT Levensbeschrijvingen van en over Frederik Alexander Sippon Arnold baron van Ittersum. 1869	Digitale uitgave	5.-
51	VEIL VOOR HET VADERLAND Brieven van zes zonen aan hun moeder de douairière Van Ittersum- van der Merwede. 1830-1834	Digitale uitgave	5.-
52	SOUVENIR Het album amicorum van Flore Sloet tot Warmelo. 1804-1819	Digitale uitgave	5.-
53	HET FEU SACRÉ VOOR REIZEN Brieven van John Blijdenstein uit Oost-Indië. 1897-1900	Digitale uitgave	5.-
54	HERINNERING AAN DIE GELUKKIGE DAGEN Twee reizen langs de Rijn door Johannes Gerardus Julianus baron van Ittersum in 1835 en 1842	Digitale uitgave	5.-
55	JOURNAAL VAN EENE DUITSCHE REIS Verslag van een reis langs de Rijn van de familie Mollerus en J.G.J. baron van Ittersum door juffrouw Braber. 1838	Digitale uitgave	5.-

O V E R I J S S E L S E H A N D S C H R I F T E N

Te bestellen bij Streng, Woesterweg 5, 8162 RW EPE
T 0578 614388 M mcstreng@planet.nl W streng-hansenpublicaties.nl